

AMERIKAI PROMÉTHEUSZ

J. ROBERT OPPENHEIMER
DICSŐSÉGE ÉS TRAGÉDIÁJA

KAI BIRD és MARTIN J. SHERWIN

A könyv, mely a hét Oscar-díjat elnyerő Oppenheimer című filmet inspirálta.

E

z a kötet J. Robert Oppenheimer, a 20. század egyik legikonikusabb tudósának átfogó életrajza.

Annak a briliáns és megosztó fizikusnak az életéről olvashatunk, aki az első atombombát megépítő csapatot vezette a második világháború idején. A háború eseményeinek leülepedése után pedig Oppenheimer kénytelen volt szembenézni tetteinek morális következményeivel.

Ebben a megkapó, hiteles életrajzban, melyen huszonöt éven keresztül dolgoztak, Kai Bird és Martin J. Sherwin végigköveti Robert Oppenheimer életét és az őt körülvevő történelmi időszakot, gyerekkorától egészen addig, míg a hidegháború központi figurájává vált. Kortársak és korabeli dokumentumok segítségével ismerhetjük meg Oppenheimer életének dicsőségeit, és a zsenialitás mögött megbújó tragédiát is.

Ez a Pulitzer-díjas életrajz maga a történelem: lenyűgöző és rendkívül részletes bemutatása a 20. század egyik legfontosabb alakjának.

KAI BIRD számos kiemelkedő történelmi mű írója és szerkesztője. Az Amerikai Prométheusz mellett másik jelentős alkotása a Lawrence Lifschultzcal közösen szerkesztett Hiroshima's Shadow: Writings on the Denial of History and the Smithsonian Controversy. Legújabb könyve a The Outlier: The Unfinished Presidency of Jimmy Carter. Tagja az Amerikai Történészek Társaságának. A The Nation rovatvezetője volt. Jelenleg Miami Beachen él.

MARTIN J. SHERWIN a Tufts Egyetem Walter S. Dickson tanszékének történelemprofesszora volt. A Princeton, a Dartmouth és a University of California oktatójaként angol-amerikai történelmet tanított. Ő az írója az A World Destroyed: Hiroshima and its Legacies című könyvnek, amely elnyerte a Stuart L. Bernath-díjat, valamint az American History Prize elismerést is. 2021-ben hunyt el.

Tudjon meg többet a könyvről:

www.facebook.com/MontBlancValogatás

www.facebook.com/DreamKonyvek

„Fontos, nagyon alaposan kutatott életrajz. Jelentős hozzájárulás az amerikai történelemhez; a szerzők részletes bizonyítékokat használva, hűen és mélyrehatóan ábrázolják Oppenheimer életét és karakterét.”

The Philadelphia Inquirer

„Ez a páratlan életrajz részletesen és rendkívül jól meséli el Oppenheimer történetét. A szerzők az alaposág és a tárgyilagos megítélés elegyével nélkülözhetetlen könyvet alkottak.”

Time

„Az Amerikai Prométheusz egy kiemelkedő szakmaisággal és mély megértéssel megírt életrajz, amely meggyőző érvekkel, tiszta formával és irodalmi kifejezőerővel mutatja be Oppenheimer életét.”

The New York Review of Books

„Rendkívül részletes kutatásokra támaszkodó mű. Kai Bird és Martin J. Sherwin nemcsak bemutatja Robert Oppenheimer káprázatos, emblemikus és zaklatott karrierjét, de rávilágít az amerikai kultúra azon feszültségeire is, amelyek a liberalizmus és az arra adott reakció mai fogalmát kialakították.”

The Atlanta Journal-Constitution

KAI BIRD és MARTIN J. SHERWIN

AMERIKAI PROMÉTHEUSZ

J. ROBERT OPPENHEIMER
DICSŐSÉGE ÉS TRAGÉDIÁJA

— részlet —

ELSŐ FEJEZET

„Minden új gondolatot tökéletesen szépnek talált”

Szokatlanul kedves, visszataszítóan jó kisfiú voltam.

ROBERT OPPENHEIMER

A HUSZADIK SZÁZAD első évtizedében a tudomány új amerikai forradalmat robbantott ki. A lóháton ülő nemzetet hamarosan átformálta a belső égésű motorok használata, az utasszállító repülés és számos más találmány. Ezek a technológiai újítások igen rövid idő alatt megváltoztatták a hétköznapi férfiak és nők életét. Mindeközben egy elvont tudóscsoport még hatalmasabb forradalmat robbantott ki. Az elméleti fizikusok szerte a világon elkezdtek megváltoztatni a térről és időről alkotott addigi gondolkodásunkat. A radioaktivitást 1896-ban fedezte fel Henri Becquerel francia fizikus. Aztán Max Planck, Marie Curie, Pierre Curie és mások további betekintést nyújtottak az atom természetébe. Majd 1905-ben Albert Einstein közzétette speciális relativitáselméletét. Hirtelen úgy tűnt, hogy az univerzum megváltozott.

A tudósokat hamarosan világszerte újfajta hősként ünnepelelték, és azt remélték tőlük, hogy megteremtik a racionalitás, a jólét és a társadalmi meritokrácia reneszánszát. Amerikában a reformmozgalmak megkérdőjelezték a régi rendet. Theodore Roosevelt a Fehér Ház pompás szószékéről érvelt amellett, hogy a tudománnyal és az alkalmazott technológiával szövetségben álló jó kormányzat egy felvilágosult, új, progresszív korszakot hozhat létre.

Ebben az ígéretes világban született J. Robert Oppenheimer, 1904. április 22-én. Első és második generációs német bevándorlók családjából származott, akik amerikaiak akartak lenni. Etnikailag és kulturálisan zsidók voltak ugyan, de a New York-i Oppenheimerek egyik zsinagógához sem tartoztak. Nem tagadták meg, nem utasították el zsidóságukat, ám úgy döntöttek, hogy identitásukat a judaizmus egyedülállóan amerikai ága, a raciona-

lizmust és a szekuláris humanizmus progresszív eszméit hirdető Etical Culture Society (Etikus Kultúra Társaság) keretei között élük meg. Ez egyben innovatív megközelítése volt azoknak a nehézségeknek, amelyekkel minden Amerikába bevándorló szembesült – Robert Oppenheimer számára mégis megerősítette a zsidó identitásával kapcsolatban egész életén át tartó ambivalenciát.

Ahogy a neve is sugallja, az Etikus Kultúra nem vallás volt, hanem olyan életmód, amely a társadalmi igazságosságot támogatta az önmagasztalás helyett. Nem véletlen, hogy a fiú, aki olyan kultúrában nőtt fel, amely értékelte a független informálódást, az empirikus kutatást és a szabad gondolkodást – röviden a tudomány értékeit – később az atomkorszak atyjaként vált ismertté. És mégis, Robert Oppenheimer odüsszeiájának ironiája az volt, hogy a társadalmi igazságosságnak, a racionalitásnak és a tudománynak szentelt élet a gombafelhő alatti tömeges halál metaforájává válik.

ROBERT APJA, JULIUS OPPENHEIMER 1871. május 12-én született a németországi Hanau városában, Frankfurttól keletre. Julius apja, Benjamin Pinhas Oppenheimer tanulatlan paraszt és gabonakereskedő volt, aki kunyhóban nevelkedett „egy majdnem középkori német faluban”, idézte fel később Robert. Juliusnak két fivére és három nővére volt. 1870-ben Benjamin két unokatestvére házasság révén New Yorkba emigrált. Néhány éven belül ez a két fiatalember – név szerint Sigmund és Solomon Rothfeld – csatlakozott egy másik rokonhoz, J. H. Sternhez, akivel egy kis céget alapítva férfi öltönybéléseket importáltak. A vállalat rendkívül jól szolgálta a város virágzó, új konfekcióiparát. Az 1880-as évek végén Rothfeldék üzenetet küldtek Benjamin Oppenheimernek, hogy fiai számára van hely az üzletben és a munkában.

Julius 1888 tavaszán érkezett New Yorkba, néhány évvel bátyja, Emil után. A magas, vézna, esetlen fiatalember a vállalat raktárában dolgozott, ruhadarabokat válogatott. Bár nem hozott pénzt a cégnek, és egy szót sem beszélt angolul, elhatározta, hogy felépíti magát. Volt szeme a színekhez, és idővel a város egyik legnagyobb tudású szövetszakértőjeként szerzett hírnevet. Emil és Julius kibekkelte az 1893-as recessziót, és a századfordulóra Julius teljes jogú partnere lett a Rothfeld, Stern & Company cégnek. Úgy öltözött, hogy illeszkedjen az üzleti életben betöltött szerepéhez: mindig fehér, magas galléros inget, hagyományos vonalú nyakkendőt és sötét, üzleti öltönyt viselt. Modora éppoly makulátlan volt, mint az öltözéke. Mindent egybevetve, Julius rendkívül rokonszenves fiatalember volt. „Van benned valami, ami a legjobb és legnemesebb okokból a legmagasabb fokú bizalmat kelti irántad”

– írta leendő felesége 1903-ban. Harmincéves korára feltűnően jól beszélt angolul, és bár teljesen autodidakta módon tanult, nagy olvasottságra tett szert az amerikai és európai történelem témájában. A művészet szerelmeseként hétvégenként, szabadidejében, New York számos művészeti galériájában barangolt.

Talán egy ilyen alkalommal mutatták be egy fiatal festőnőnek. Ella Friedman „rendkívül szép”, barna hajú hölgy, arcvonásai finoman cizelláltak, „szeme kifejező, szürkéskék íriszsel, hosszú szempillái feketék”, alakja karcsú – és jobb keze veleszületetten kifejeletlen. E deformitás elrejtésére Ella mindig hosszú szárú zergebőr kesztyűt viselt. A jobb kezét fedő kesztyű primitív művésztagot rejtett, amelynek rugója mesterséges hüvelykujjhoz volt rögzítve. Ella szép volt és okos; Julius beleszeretett. A bajor zsidó származású Friedmanok az 1840-es években telepedtek le Baltimore-ban. Ella 1869-ben született. A család egyik barátja egyszer így jellemezte: „Szelíd, gyönyörű, karcsú, magas, kék szemű nő, felettebb érzékeny, rendkívül udvarias; mindig azon gondolkodik, mi könnyítené meg az emberek életét, mi tenné őket boldoggá.” Húszas éveiben egy évet töltött Párizsban, ahol a korai impresszionista festőket tanulmányozta. Hazatérése után a Barnard College művészettanára lett. Mire megismerte Juliust, már elég ügyes festő volt ahhoz, hogy saját tanítványai legyenek és saját tetőtéri stúdiója egy New York-i bérházban.

Mindez elég szokatlan volt egy nő esetében a századfordulón, de Ella sok tekintetben erőteljes személyiség volt. Formális, elegáns viselkedését első látásra néhányan gőgösen hívősnek találták. A műteremben és otthon tanúsított motiváltsága és fegyelmezettsége túlzásnak tűnhetett egy olyan nőnél, aki abban a szerencsés helyzetben lehet, hogy nagyfokú anyagi kényelemben él. Julius imádta, és Ella viszonzta szerelmét. Néhány nappal a házasságkötésük előtt Ella ezt írta vőlegényének: „Ezért azt akarom, hogy élvezhesd az életet a legjobb és legteljesebb értelemben, és ugye segítesz nekem gondoskodni rólad? Gondoskodni valakiről, akit igazán szeretünk, leírhatatlanul édes, és ettől egy egész élet sem foszthat meg engem. Jó éjszakát, kedvesem.”

1903. március 23-án Julius és Ella összeházasodtak, beköltöztek a Nyugati 94. utca 250. szám alatti csúcsos oromzatú kőházába. Egy évvel később, a valaha feljegyzett leghidegebb tavasz közepén, a harmincnégy éves Ella nehéz terhesség után fiút szült. Julius már elhatározta, hogy elsőszülöttjét Robertnek nevezi el; de a családi legenda szerint az utolsó pillanatban úgy döntött, hogy hozzáad egy kezdőbetűt, a J-t a „Robert” elé. Valójában a fiú születési anyakönyvi kivonatában „Julius Robert Oppenheimer” olvasható, ami azt bizonyítja, hogy Julius úgy döntött: a fiút ma-

gáról nevezi el. Ez csak azért figyelemre méltó – mert az európai zsidó hagyományokkal ellentétés, hogy egy csecsemő ugyanazt a nevet kapja, amelyet *élő* rokon visel. A fiút mindenestre mindig Robertnek hívták, ő pedig érdekes módon ragaszkodott ahhoz, hogy teljes nevének kezdőbetűje egyáltalán nem jelent semmit. Nyilvánvaló, hogy a zsidó hagyományok nem játszottak szerepet az Oppenheimer családban.

Nem sokkal Robert érkezése után Julius családjával egy tágas, tizenegyedik emeleti lakásba költözött a Riverside Drive 155. szám alá, a Nyugati 88. utca végére, ahonnan kilátás nyílt a Hudson folyóra. Az egész emeletet elfoglaló lakást elegáns európai bútorokkal rendezték be. Az évek során Oppenheimerék figyelemre méltó gyűjteményt szereztek az Ella által választott francia posztimpreszionista és fauvista festményekből is. Mire Robert fiatalemberre cseperedett, gyűjteményükben volt Pablo Picasso 1901-es „kék korszakos” *Anyja gyermekével* című festménye, egy Rembrandt-rézkarca, valamint Edouard Vuillard, André Derain és Pierre-Auguste Renoir festményei. Három Vincent van Gogh-kép – *Szántóföld felkelő nappal* (Saint-Remy, 1889), *Első lépések (Millett után)* (Saint-Remy, 1889) és *Adeline Ravoux portréja* (Auvers-sur-Oise, 1890) – uralta az aranyozott tapétás nappalit. Valamivel később szereztek egy Paul Cézanne-rajtot és egy Maurice de Vlaminck-festményt is. Charles Despiau francia szobrász egy fejszobra tette teljessé a gyönyörű gyűjteményt.*

Ella szigorú követelmények szerint vezette a háztartást. „Kiválóság és praktikum.” Ez volt az állandó refrén a fiatal Robert fülében. Három főből álló bentlakó személyzet tartotta makulátlanul a lakást. Robertnek katolikus ír dajkája volt, Nellie Connolly, később pedig francia nevelőnőt fogadtak mellé, aki megtanította egy kicsit franciául. A németet azonban otthon nem beszélték. „Anyám nem beszélt jól németül – emlékezett vissza Robert –, [és] apám sem hitt abban, hogy németül kellene beszélnie.” Robert az iskolában tanulta meg a nyelvet.

Hétvégenként vidékre utaztak a Packardjukkal, amit szürke egyenruhás sofőr vezetett. Amikor Robert tizenegy vagy tizenkét éves volt, Julius vásárolt egy jelentős méretű nyaralót a Long Island-i Bay Shore-ban, ahol Robert megtanult vitorlázni. A ház alatti mólón Julius kikötött egy negyven láb hosszú vitorlás jachtot, egy minden kényelemmel felszerelt luxushajót, amelynek a *Lorelei* nevet adták. „Csodálatos volt abban az öbölben – em-

*Oppenheimerék egy kisebb vagyont költöttek ezekre a műalkotásokra. 1926-ban például Julius 12 900 dollárt fizetett van Gogh *Első lépések (Millett után)* című képéért.

lékezett vissza később Robert öccse, Frank. – Hét hold volt a terület... nagy veteményeskert és sok-sok virág.” Ahogy a család egyik barátja később megjegyezte: „Robertet a szülei valósággal ajnározták. ... Mindene megvolt, amit csak akart; mondhatnánk, hogy luxusban nevelkedett.” Ennek ellenére egyik gyermekkori barátja sem gondolta, hogy ez a jellemének ártott volna. „Rendkívül nagylelkű volt a pénzzel és az anyagi dolgokkal – emlékezett vissza Harold Cherniss. – Semmilyen értelemben nem volt elkényeztetett gyerek.”

1914-re, amikor Európában kitört az első világháború, Julius Oppenheimer sikeres üzletember lett. Nettó vagyona minden biznnyal több mint százezer dollárt tett ki – ez jelenlegi árfolyamon több milliót jelent. Mindenesetre az Oppenheimer házaspár szerető partnerségben élt. Robert barátait azonban mindig megdöbentette a szülők ellentétes személyisége. „Az apja [Julius] vidám német-zsidó volt – emlékezett vissza Francis Fergusson, Robert egyik legközelebbi barátja. – Rendkívül szimpatikus ember. Meglepett, hogy Robert édesanyja feleségül ment hozzá, mert olyan szívélyes és kedélyes embernek tűnt. De az anyja nagyon szerette az apját, és rendkívül jól bánt vele. Nagyon kedvelték egymást. Kiváló házasság volt.”

Julius közlékeny, bőbeszédű, extrovertált személyiség volt. Szerette a művészetet és a zenét. Beethoven *Eroica* szimfóniáját „az egyik legnagyobb zenei remekműnek” tartotta. A család egyik barátja, George Boas filozófus később úgy emlékezett vissza, hogy Juliusban megvolt „mindkét fia érzékenysége”. Boas kijelentette: „Ő az egyik legkedvesebb ember, akit valaha ismertem.” Néha azonban Julius dalra fakadt az ebédlőasztalnál, amit a fiai nehezményeztek. Élvezte a jó vitákat. Ella ezzel szemben csendben ült, és soha nem kapcsolódott be az évődésekbe. „Ő [Ella] nagyon érzékeny volt – jegyezte meg Robert egy másik barátja, a kiváló író, Paul Horgan –, érzelmileg nagyon gyöngéd, és mindig rendkívüli eleganciával és kecsesen ült az asztalfőn, de komoly, komor ember volt.”

Négy évvel Robert születése után Ella ismét fiút szült, aki a Lewis Frank Oppenheimer nevet kapta, de a csecsemő hamarosan meghalt. Halálának oka a gyomorszáj veleszületett elzáródása volt. Gyászában Ella ezután testileg még törekenyebb lett. Mivel a fiatal Robert gyermekként maga is gyakran volt beteg, Ella túlságosan óvta. A baktériumoktól való félelmében távol tartotta Robertet a többi gyermektől. Soha nem volt szabad ételt vásárolnia az utcai árusoktól, és soha nem vitte el fodrászatba, hanem házhöz hívatta a borbélyt.

Robert természeténél fogva befelé forduló volt, nem sportos alkát; kora gyermekkorát az anyai fészek kényelmes magányában töltötte a Riverside Drive-on. Az anya és fia közötti kapcsolat mindig is nagyon erős volt. Ella bátorította Robertet, hogy fessen – tájképeket festett –, de ő felhagyott vele, amikor főiskolára ment. Robert imádta az anyját. Ella azonban a maga csendes módján követelőző tudott lenni. „Olyan nő volt, aki soha nem engedte, hogy bármi kellemetlen szóba kerüljön az asztalnál” – emlékezett vissza a család egyik barátja.

Robert hamar megérezte, hogy édesanyjának erős fenntartásai vannak az apja kereskedelmi világában élő emberek iránt. Julius legtöbb üzlettársa természetesen első generációs zsidó volt, és Ella világossá tette fia számára, hogy számára kellemetlen a „tolakodó modoruk”. Robert úgy nőtt fel, hogy őrlődött anyja szigorú normái és apja engedékeny, társaságkedvelő személyisége között, és másokhoz képest ez az érzés az ő életében hatványozottan jelen volt. Időnként szégyellte apja spontaneitását, ugyanakkor büntudatot érzett, amiért szégyellte magát. „Julius büszke volt a fiára, de kifejezett és néha hársány büszkesége Robertet nagyon bosszantotta” – emlékezett vissza egy gyermekkori barátja. Felnőttként Robert barátjának és egykori tanárának, Herbert Smith-nek ajándékozott egy szép metszetet, amely Shakespeare *Coriolanus* című drámájának azt a jelenetét ábrázolta, ahol a hős lerázza magáról anyja kezét és ellöki. Smith biztos volt benne, hogy Robert üzenetet küld neki; ezzel fejezte ki, milyen nehéz volt leválnia az anyjáról.

Öt vagy hatéves volt, amikor Ella ragaszkodott ahhoz, hogy Robert zongoraórákat vegyen. Robert kötelességtudóan gyakorolt minden nap, pedig nagyon utálta. Körülbelül egy évvel később megbetegedett, és anyja rögtön a legrosszabbra gyanakodott, talán gyermekkénulásra. Ápolta, hogy visszanyerje egészségét, és folyamatosan kérdezte, hogy érzi magát, amíg egy nap a fiú fel nem nézett a betegágyából, és morogta: „Úgy, mint amikor zongoraóráram van.” Ella megenyhült, a leckék véget értek.

1909-ben, amikor Robert még csak ötéves volt, Julius elvitte meglátogatni a nagyapját, Benjamint, Németországban. A négy atlanti átkelés közül ez volt az első. Két évvel később újra útra kelt; ekkor Benjamin nagyapa már hetvenöt éves volt, de kitörölhetetlen benyomást tett unokájára. „Világos volt, hogy élete egyik legnagyobb öröme az olvasás, de valószínűleg alig járt iskolába” – emlékezett vissza Robert. Egy nap, miközben Robert építőköccakkal játszott, Benjamin úgy döntött, építészeti enciklopédiát ad neki. Kapott tőle továbbá egy „teljesen hétköznapi” kőzetgyűjteményt is, egy dobozban talán két tucat német nyelvű kőzetmintát.

„Ettől kezdve teljesen gyerekes módon lelkes ásványgyűjtővé váltam” – mesélte később Robert. New Yorkba hazaérve meggyőzte apját, hogy vigye el őt kőzetgyűjtő expedíciókra a Palisades-hegységbe. A Riverside Drive-i lakás hamarosan tele lett Robert közeteivel, mindegyik szépen felcímkézve, a címkén a kő tudományos nevével. Julius bátorította fiát ebben a magányos hobbitban, és könyvekkel halmozta el a témában. Jóval később Robert elmesélte, hogy nem érdekelte a kőzetek geológiai eredete, de lenyűgözte a kristályok szerkezete és a polarizált fény.

Héttől tizenkét éves koráig Robertnek három magányos, de mindent felemészítő szenvedélye volt: az ásványok, a versírás és -olvasás, valamint építőközből szerkezeteket építeni. Később visszaemlékezett, hogy ezekkel a tevékenységekkel töltötte az idejét, „nem azért, hogy ez lett volna a társaságom, vagy hogy bármilyen kapcsolatban állt volna az iskolai tananyaggal... hanem kedvtelésből”. Tizenkét éves korában már arra használta a családi írógépet, hogy számos jól ismert helyi geológussal levelezzen a Central Parkban tanulmányozott sziklaalakzatokról. Mivel nem tudta, milyen fiatal, az egyik levelezőtársa a New York Mineralogical Club tagjául jelölte Robertet, és nem sokkal később levél érkezett, amelyben az ásványtani klub felkérte, tartson előadást a társaság tagjai előtt. Robert rettegett a gondolattól, hogy felnőttekből álló hallgatóságnak kell beszélnie, és könyörgött apjának, hogy magyarázza el nekik, hogy egy tizenkét éves gyereket hívtak meg. Julius azonban nagyon szórakoztatónak találta a helyzetet és bátorította fiát, hogy fogadja el a megtiszteltetést. A megjelölt estén Robert megjelent a klubban a szüleivel, akik büszkén mutatták be fiukat, J. Robert Oppenheimert. A geológusok és amatőr kőzetgyűjtők döbönt közönsége nevetésben tört ki, amikor fellépett a pódiumra; faládát kellett keresni, amire felállhatott, hogy a közönség ne csak a pulpitusról alig kilátszó dús, fekete haját lássa. A félnék és esetlen Robert ennek ellenére elolvasta előre megírt előadását, és nagy tapsot kapott.

Juliusnak nem okozott gondot, hogy bátorítsa fiát ezekben a felnőtt elfoglaltságokban. Ő és Ella tudták, hogy „zseni” van a kezükben. „Imádták, aggódtak érte és megvédték” – emlékezett vissza Robert unokatestvére, Babette Oppenheimer. – „Minden lehetőséget megkapott, hogy a saját készségei és érdeklődése mentén, a saját tempójában fejlődjön.” Egy nap Julius professzionális minőségű mikroszkópot ajándékozott Robertnek, ami hamar a fiú kedvenc játékává vált. „Azt hiszem, apám a legtoleránsabb és legemberibb emberek közé tartozott” – jegyezte meg Robert évekkel később. – „Arról, hogy mit kell tenni az emberekért, az volt az elképzelése, hogy hagyni kell, hogy rátaláljanak, mit akarnak.”

Robert számára nem volt kétséges, hogy mit akar. Kicsi korától kezdve a könyvek és a tudomány világában élt. „Álmodozó volt – mondta Babette Oppenheimer –, és nem érdekelte korosztályának birkózós, bunyózós élete... Gyakran csúfolták és gúnyolták, amiért nem olyan, mint a többi gyerek.” Ahogy nőtt, alkalmanként még az anyja is aggódott amiatt, hogy fia „korlátozott érdeklődést mutat” a játék és a vele egykorú gyermekek iránt. „Folyamatosan próbált rávenni, hasonlítsak jobban a többi fiúra, de ebben nem ért el sikert.”

1912-ben, amikor Robert nyolcéves volt, Ella újabb fiút szült, Frank Friedman Oppenheimert. Ezután figyelmének nagy része az új babára irányult. Nem sokkal később Ella anyja a Riverside-i lakásba költözött, és haláláig a családdal élt. Robert akkor már kiskamasz volt. A fiúk közötti nyolc év korkülönbség kevés lehetőséget hagyott a testvéri rivalizálásra. Robert később úgy gondolta, hogy öccsének nemcsak bátyja volt, hanem talán „apja is, a korkülönbség miatt”. Frank korai gyermekkoráig ugyanolyan széltől is óvó és mindent megadó jellegű volt, ha nem még inkább, mint Roberté. „Ha valami iránt lelkesedést mutattunk, a szüleim rögvest gondoskodtak róla, hogy kiélhessük ezt a lelkesedést” – emlékezett vissza Frank. A középiskolában, amikor Frank érdeklődést mutatott Chaucer művei iránt, Julius azonnal elment, és vásárolt neki egy 1721-es kiadást a költő műveiből. Amikor Frank megjegezte, hogy érdeklí a fuvolajáték, szülei Amerika egyik legnagyobb fuvolaművészt, George Barère-t kérték fel, hogy magánórákat adjon neki. Mindkét fiút túlzottan kényeztették, de elsősülként csak Robert vett fel bizonyos fokú önteltséget. „A szüleim belém vetett bizalmát azzal háláltam meg, hogy kellemetlen egót fejlesztettem ki – vallotta be később Robert –, olyant, ami biztosan sértette mind a gyerekeket, mind a felnőtteket, akik pechükre kapcsolatba kerültek velem.”

1911 SZEPTEMBERÉBEN, NEM sokkal azután, hogy visszatért Benjamin nagyapánál tett második németországi látogatásáról, Robertet különleges magániskolába írták be. Évekkel korábban Julius aktív tagja lett az Etikuskultúra Társaságnak. Őt és Ellát dr. Felix Adler, a Társulat vezetője és alapítója adta össze, és 1907-től Julius a Társaság igazgatósági tagja volt. Nem volt kérdés, hogy fiai általános- és középiskolai tanulmányaikat a Társaság Central Park West-i iskolájában folytatják. Az iskola mottója „Deed not Creed” (Tettek, nem hitvallás) volt. Az 1876-ban alapított Etikuskultúra Társaság tagjaiba a társadalmi cselekvés és a humanitarizmus iránti elkötelezettséget nevelte: „Az embernek felelősséget kell

vállalnia élete és sorsa irányításáért.” Bár az amerikai reform judaizmusból nőtt ki, az Etikuskultúra maga „nem-vallás” volt, így tökéletesen megfelelt a felső középosztálybeli német zsidóknak, akiknek többsége Oppenheimeréhez hasonlóan asszimilálódni akart az amerikai társadalomba. Felix Adler és az iskola más tehetséges tanárai támogatták ezt a folyamatot, és nagy hatással voltak Robert Oppenheimer pszichéjének fejlődésére mind érzelmileg, mind intellektuálisan.

Samuel Adler rabbi fia, Felix Adler mindössze hatéves volt 1857-ben, amikor családjával Németországból New Yorkba emigrált. Apja, aki a németországi reform judaizmus mozgalom vezetője volt, a Temple Emanu-El, Amerika legnagyobb reformgyülekezetének vezetője lett. Felix könnyen követhette volna apját, de fiatalemberként visszatért Németországba, hogy ott folytassa egyetemi tanulmányait, és radikálisan új fogalmakkal szembesült Isten egyetemességéről és az ember társadalom iránti felelősségéről. Olvasta Charles Darwin, Karl Marx és egy sereg német filozófus írásait, köztük Felix Wellhausent, aki elutasította azt a hagyományos hitet, miszerint a Tóra isteni ihletésű. Adler 1873-ban visszatért apja Emanu-El templomába, és prédikációt tartott arról, amit „a jövő judaizmusának” nevezett. A fiatalabb Adler szerint ahhoz, hogy a judaizmus túlélje a modern kort, le kell mondania a „kirekesztés szűk szelleméről”. Ahelyett, hogy bibliai identitásuk alapján „választott népként” határoznák meg magukat, a zsidóknak a társadalom iránti felelősségvállalással és a dolgozó osztályok érdekében tett cselekedeteikkel kellene megkülönböztetniük magukat.

Adler három éven belül a Temple Emanu-El mintegy négyszáz tagját vezette ki a gyülekezetből, a bevett zsidó közösségből. Joseph Seligman és más gazdag, német származású zsidó üzletemberek pénzügyi támogatásával új mozgalmat alapított, amelyet „etikuskultúrának” nevezett. Vasárnap délelőttönként találkozót tartottak, amelyeken Adler előadást tartott; orgonazene volt, de imák és más vallási szertartások nem. 1910-től kezdve a Társaság szép gyülekezeti házában gyűlt össze a Nyugati 64. utca 2. szám alatt. Robert ekkor hatéves volt. Julius Oppenheimer 1910-ben részt vett az új épület avatási ünnepségén. Az előadóteremben kézzel faragott tölgyfa burkolat volt, gyönyörű ólomüveg ablakok, a karzaton Wicks orgona. Sok más prominens közéleti személyiség mellett olyan kiváló előadókat üdvözöltek ebben a díszes előadóteremben, mint W. E. B. DuBois és Booker T. Washington.

Az „etikuskultúra” reformista zsidó vallási közösség volt. Ennek a mozgalomnak a magvait azonban nyilvánvalóan a tizenkilencedik századi elit azon erőfeszítései ültették el, hogy reformo-

kat hozzanak a felső osztálybeli zsidók életébe és integrálják őket a német társadalomba. Adlernek a zsidó identitásról szóló radikális elképzelései jó fogadtatásra találtak a New York-i gazdag zsidó üzletemberek körében, pontosan azért, mert ők a tizenkilencedik századi amerikai életben az antiszemitizmus növekvő hullámával küzdöttek. A zsidókkal szembeni szervezett, intézményes megkülönböztetés viszonylag új jelenség volt az államokban. Az amerikai forradalom óta, amikor olyan deisták, mint Thomas Jefferson, ragaszkodtak a szervezett vallás és az állam radikális szétválasztásához, az amerikai zsidók toleranciát tapasztaltak. Am az 1873-as tőzsdei összeomlás után New York légköre megváltozott. Majd 1877 nyarán a zsidó közösség megbotránkozott, amikor Joseph Seligmant, New York leggazdagabb és legprominensebb német származású zsidó üzletemberét zsidósága miatt durván kiutasították a New York állambeli Saratoga Springsben a Grand Union Hotelből. A következő néhány évben más elit intézmények, nemcsak szállodák, hanem társasági klubok és magániskolák ajtaja is hirtelen becsapódott a zsidó származásúak előtt, nem fogadták őket vendégnek, tagnak.

Így az 1870-es évek végére Felix Adler Etikus Kulturális Társasága időszerű eszközt biztosított a New York-i zsidó társadalomnak ahhoz, hogy megbirkózzon ezzel a növekvő vakbuzgó-sággal. Filozófiai értelemben az etikus kultúra ugyanolyan deista és republikánus volt, mint az amerikai alapító atyák forradalmi elvei. Ha az 1776-os forradalom magával hozta volna az amerikai zsidók emancipációját, nos, a nativista keresztény bigottságra adott megfelelő válasz az lett volna, hogy amerikaibb – republikánusabb – váljanak, mint az amerikaiak. Ezek a zsidók megtennék a következő lépést az asszimiláció felé, de deista zsidóként tennék meg. Adler nézete szerint a zsidóság, mint nemzet fogalma anakronizmus. Hamarosan hozzáfogott, hogy létrehozza azokat az intézményi struktúrákat, amelyek lehetővé tették hívei számára, hogy életüket „emancipált zsidóként” éljék.

Adler ragaszkodott ahhoz, hogy az antiszemitizmusra adott válasz az intellektuális kultúra globális terjedése. Érdekes, hogy kritizálta a cionizmust, azt a zsidó partikularizmusba való visszavonulásnak tekintette: „Maga a cionizmus a szegregáló tendencia mai példája.” Adler számára a zsidók jövője nem Palesztinában, hanem Amerikában volt: „Tekintetemet állhatatosan az Allegheny-hegység és a Sziklás-hegység felett derengő friss reggel halvány fényére emelem, nem pedig a jeruzsálemi hegyek felett lebegő és időző esti ragyogásra, bármilyen gyengéden szép legyen is az a fény.”

Világnézetét valósággá alakítandó, Adler 1880-ban Workingman's School néven tandíjmentes iskolát alapított munkások fiai és lányai számára. A szokásos számtan, olvasás és történelem mellett Adler ragaszkodott ahhoz, hogy tanítványai művészettel, drámával, tánccal is foglalkozzanak és valamilyen technikai készséget is elsajátítsanak, ami valószínűleg hasznos lehet egy gyors iparosodási folyamatban levő társadalomban. Úgy vélte, minden gyermeknek van valamilyen különleges tehetsége. Azok, akiknek nincs érzéke a matematikához, rendkívüli „művészi tehetséggel rendelkezhetnek, hogy kézzel készítsenek tárgyakat, alkotásokat”. Adler számára ez a felismerés volt az „etikai mag; a teendő pedig az, hogy ápoljuk ezeket a különféle tehetségeket”. A cél egy „jobb világ”, így az iskola küldetése „reformerek képzése”. Ahogy az iskola fejlődött, a progresszív oktatási reformmozgalom mintaintézményévé vált, maga Adler pedig John Dewey pedagógus és filozófus, valamint az amerikai pragmatisták iskolájának befolyása alá került.

Bár nem volt szocialista, Adlert spirituálisan megindította Marx *A tőke* című művében az ipari munkásosztály helyzetéről adott leírás. „Szembe kell néznem azokkal a kérdésekkel, amelyeket a szocializmus vet fel.” Úgy vélte, hogy a munkásosztály megérdemli „az igazságos javadalmazást, az állandó foglalkoztatást és a társadalmi méltóságot”. A munkásmozgalom, írta később, „etikai mozgalom, és én szívvel-lélekkel vele vagyok”. A munkásvezetők viszonozták ezeket az érzéseket: Samuel Gompers, az új American Federation of Labor (Amerikai Munkaügyi Szövetség) vezetője tagja volt a New York-i Etikai Kultúra Társaságának.

A sors ironiája, hogy 1890-re az iskolának olyan sok diákja volt, hogy Adler kénytelen volt az Etikus Kulturális Társaság költségvetését néhány tandíjat fizető diák felvételével támogatni. Abban az időben, amikor sok elit magániskola bezárta kapuit a zsidók előtt, rengeteg jómódú zsidó üzletember követelte, hogy gyermekeiket vegyék fel a Munkásiskolába. 1895-re Adler megtoldotta egy középiskolával, és átnevezte Etikus Kultúra Iskolának. (Az intézményt évtizedekkel később ismét átnevezték, akkor a Fieldston School nevet kapta.) Mire Robert Oppenheimer 1911-ben beiratkozott, a diákoknak csak mintegy tíz százaléka volt munkásosztálybeli háttérű. Az iskola azonban megőrizte liberális, társadalmilag felelős szemléletét. Az Etikus Kultúra Társaság viszonylag jómódú patrónusainak fiai és lányait az a gondolat hatotta át, hogy a világ megreformálására készítik fel őket, hogy ők egy rendkívül modern etikai evangélium élcsapata. Robert eminens tanuló volt.

Magától értetődik, hogy felnőttkori politikai érzékenysége könnyen visszavezethető arra a progresszív oktatásra, amelyet

Felix Adler figyelemre méltó iskolájában kapott. Gyermekkorának és tanulmányainak meghatározó éveit olyan férfiak és nők vették körül, akik úgy gondoltak magukra, mint egy jobb világ eljövételének előmozdítóira. A századforduló és az első világháború vége közötti években az Etikus Kultúra tagjai a változás ügynökeiként szolgáltak olyan politikai töltetű kérdésekben, mint a faji kapcsolatok, a munkajogok, a polgári szabadságjogok és a környezetvédelem. 1909-ben például az Etikus Kultúra olyan prominens tagjai, mint dr. Henry Moskowitz, John Lovejoy Elliott, Anna Garlin Spencer és William Salter segítettek megalapítani a National Association for the Advancement of Colored People (NAACP; Nemzeti Szövetség a Színesbőrűek Előrehaladásáért) szervezetet. Dr. Moskowitz hasonlóan fontos szerepet játszott a ruhaipari munkások 1910 és 1915 között zajlott sztrájkjaiban. Más Etikus Kultúra tagok segítettek megalapítani a National Civil Liberties Bureau (Nemzeti Polgári Szabadságjogi Hivatal) szervezetet, az American Civil Liberties Union (Amerikai Polgári Szabadságjogi Unió) elődjét. Bár kerültek az osztályharc fogalmát, a Társaság tagjai pragmatikus radikálisok voltak, akik elkötelezték magukat a társadalmi változások előidézésében játszott aktív szerep mellett. Úgy vélték, hogy a jobb világ eléréséhez kemény munka, kitartás és politikai szervezethez szükséges. 1921-ben, abban az évben, amikor Robert befejezte az Etikus Kultúra Középsiskolát, Adler arra buzdította diákjait, hogy fejlesszék „etikai képzelőerejüket”, hogy „ne úgy szemléljék a dolgokat, ahogy vannak, hanem úgy, ahogy lehetnének”.*

Robert teljességgel tisztában volt azzal, hogy Adler milyen befolyással van nemcsak rá, hanem apjára is. És Juliust emiatt ki is figurázta. Tizenhét éves korában, apja ötvenedik születésnapja alkalmából verset írt, amelynek egyik sora ez volt: „és miután Amerikába jött, úgy itta dr. Adlert, mint a dobozos erkölcsöt”.

Mint sok német háttérű amerikai, dr. Adler is mélyen elszomrodott és konfliktusba került magával, amikor Amerika belépett az első világháborúba. Az Etikus Kultúra Társaság másik prominens tagjával, Oswald Garrison Villarddal, a *The Nation* magazin szerkesztőjével ellentétben Adler nem volt pacifista. Amikor egy német tengeralattjáró elsüllyesztette a *Lusitania* brit utasszállító

*Évtizedekkel később Robert osztálytársa, Daisy Newman így emlékezett vissza: „Amikor idealizmusa nehézségekbe sodorta, úgy éreztem, ez kiváló etikai képzésünk logikus eredménye. Felix Adler és John Lovejoy Elliott hűséges tanítványaként köteles lett volna lelkiismerete szerint eljárni, bármilyen oktan legyen is a döntése.” (Newman levele Alice K. Smithnek, 77.02.17., Smith-levelezés, Sherwin-gyűjtemény.)

hajót, támogatta az amerikai kereskedelmi hajók felfegyverzését. Ellenezte ugyan Amerika belépését a konfliktusba, de amikor a Wilson-kormány 1917 áprilisában hadat üzent, Adler sürgette gyülekezetét, hogy adózzanak „osztatlan hűséggel” Amerikának. Ugyanakkor kijelentette, nem teheti meg Németországot az egyetlen bűnös félnek. A német monarchia kritikusaként a háború végén üdvözölte a császári uralom bukását és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását. Heves antikolonialistaként azonban nyíltan helytelenítette a győztesek békéjének képmutatását, amely csak a brit és a francia birodalom megerősítésére törekedett. Kritikusai erre természetesen németbarát érzelmekkel vádolták. A Társaság megbízottjaként és dr. Adler mély csodálójaként Julius Oppenheimernek szintén ambivalens érzései voltak az európai háborúval és német–amerikai identitásával kapcsolatban. Nincs bizonyíték azonban arra, hogy a fiatal Robert hogyan érezte magát e konfliktussal kapcsolatban. Iskolai etikatanára azonban John Lovejoy Elliott volt, aki továbbra is heves kritikusa maradt Amerika háborúba lépésének.

Elliott, aki 1868-ban született egy illinois-i abolicionista és szabadgondolkodó családban, a New York-i progresszív humanista mozgalom kedvelt alakja lett. Magas, szeretetteljes ember, pragmatista, aki Adler etikus kultúrájának alapelveit átültette a gyakorlatba. Ő építette az ország egyik legsikeresebb közösségi szolgáltató házát, a Hudson Guildet, New York szegénység sújtotta Chelsea kerületében. Az American Civil Liberties Union (ACLU) életen át tartó megbízottjaként Elliott politikailag és személyesen is rettenthetetlen volt. Amikor 1938-ban Hitler Gestapója letartóztatta a bécsi Etikai Kultúra Társaság két osztrák vezetőjét, Elliott hetvenévesen Berlinbe ment, és több hónapra át tárgyalta a Gestapóval szabadon bocsátásukról. Miután kenőpénzt fizetett, Elliottnak sikerült kijuttatnia a két férfit a náci Németországból. Amikor 1942-ben meghalt, az ACLU munkatársa, Roger Baldwin így méltatta: „furfangos szent. ... olyan ember, aki annyira szeretete az embereket, hogy számára semmilyen feladat nem volt túl kicsi, hogy segítsen nekik.”

Ezzel a „furfangos szenttel” folytattak párbeszédet az Oppenheimer testvérek hosszú évekig, az etikaórák heti párbeszédei során. Évekkel később, amikor a két Oppenheimer fiúból már fiatal férfi lett, Elliott ezt írta apjuknak: „Nem tudtam, milyen közel kerülhettem a fiaitokhoz. Veled együtt örülök és hálás vagyok értük.” Elliott etikát tanított egy szókratészi stílusú szemináriumon, ahol a diákok konkrét társadalmi és politikai kérdéseket vitattak meg. Az életproblémák tantárgy kötelező kurzus volt a középiskola minden diákja számára. Gyakran személyes erkölcsi dilem-

mát állított a diákjai elé, például megkérdezte tőlük, hogy ha választhatnának a tanári állás vagy aközött, hogy a Wrigley rágógumigyárában dolgozzanak, melyiket választanák. Robert iskolában töltött éveit során a hevesen vitatott témák között szerepelt a „négerkérdés”, a háború és béke etikája, a gazdasági egyenlőtlenség és a „nemi kapcsolatok” megértése. Végzős évében Robert az „ál-lam” szerepéről szóló hosszas vitában vett részt. A tanterv tartalmazott egy „rövid politikai etikai katekizmust”, beleértve „a lojalitás és az árulás etikáját”. Rendkívüli tanterv volt ez a társadalmi kapcsolatokban és a világ ügyeiben; olyan oktatás, amely mélyre gyökerezett Robert pszichéjében, és amely az elkövetkező évtizedekben bőséges termést hozott.

„SZOKATLANUL KEDVES, VISSZATASZÍTÓAN jó kisfiú voltam” – emlékezett vissza Robert. – „Gyermekkorom nem készített fel arra a tényre, hogy a világ tele van kegyetlen és keserű dolgokkal.” Védett otthoni élete „nem kínált neki normális, egészséges módot arra, hogy rosszkodhasson”. Ellenben olyan belső szívósságot, sőt fizikai sztoicizmust nevelt belé, amelyet Robert maga talán nem ismert fel.

Julius alig várta, hogy kiszabadítsa fiát a lakásból és a vele egykorú fiúk közé kerüljön, ezért úgy döntött, hogy tizennégy éves korában nyári táborba küldi Robertet. A legtöbb fiú számára a Koenig-tábor a szórakozás és a bajtársiasság hegyi paradicsoma volt. Robert számára azonban igazi megpróbáltatás. Minden jellegzetessége olyan kegyetlenségek célpontjává tette, amelyeket a kamaszok örömmel okoznak azoknak, akik félénkek, érzékenyek vagy egyszerűen mások, mint ők. A többi fiú hamarosan „Cutie-nak” (kb. Cuki fiú) kezdte hívni, és könnyörtelenül ugratta. De Robert nem volt hajlandó visszavágni. Nem vett részt atlétikai foglalkozásokon, inkább az erdei ösvényeken sétált, kőzeteket gyűjtött. Egy barátot sikerült szereznie, aki később felidézte, hogy Robert azon a nyáron George Eliot írásainak megszállottja volt. A regényíró fő műve, a *Middlemarch* nagyon tetszett neki, talán azért, mert alaposan körbejárta azt a témát, amelyet olyan titokzatosnak talált: az elme belső működését az emberi kapcsolatok kialakításával és megszakításával kapcsolatban.

Aztán Robert elkövette azt a hibát, hogy megírta a szüleinek, örül, hogy eljött a táborba, mert a többi fiútól megtanulja az élet tényeit. Ez arra készítette az Oppenheimer házaspárt, hogy sietve meglátogassák, majd a tábor igazgatója bejelentette, hogy a táborban pikáns történetek mesélése szigorúan tilos. Robertről kiderült, mert valaki beszúgta, hogy ő árulta el a többieket, ezért egy éjjel

a tábor jégverméhez vitték, levetkőztették és összeverték. Végső megaláztatásként a fiúk zöld festékkel öntötték le a fenekét és nemi szervét. Robertet ezután meztelenül ott hagyták, egész éjszákára bezárták a jégverembe. Egy barátja később azt mondta erről az esetről, hogy Robertet „megkínózták”. Robert sztoikus hallgatással szenvedte el a durva megaláztatást, nem hagyta el a tábort, és nem is panaszkodott. „Nem tudom, Robert hogyan bírta ki a hátralévő heteket” – mondta táborbeli egyetlen barátja. – „Nem sok fiú bírta, vagy akarta volna elviselni, de Robert igen. Az maga lehetett számára a pokol.” Ahogy barátai gyakran felfedezték, Robert látszólag törekeny és finom alakja valójában makacs, büszkeségből és elszántságból épült, sztoikus személyiséget rejtett. Ez a jellemzője egész életében újra és újra megnyilvánult.

Az iskolában Robert magas intellektualitását az Etikuskultúra Iskola figyelmes tanárai táplálták, akiket dr. Adler gondosan választott ki, mint a progresszív oktatási mozgalom mintaképeit. Amikor Robert matematikatanára, Matilda Auerbach észrevette, hogy unatkozik és nyugtalan, elküldte a könyvtárba, hogy önálló munkát végezzen, és később megengedte, hogy elmagyarázza diáktársainak, mit tanult. Görög- és latintanára, Alberta Newton így emlékezett vissza arra, hogy mekkora öröm volt őt tanítani: „Minden új gondolatot tökéletesen szépnek talált.” Platón és Homéroszt görögül, Caesart, Vergiliust és Horatiust pedig latinul olvasta.

Robert mindig kitűnt társai közül. Már harmadikban laboratóriumi kísérleteket végzett, ötödikben, tízévesen pedig fizikát és kémiát tanult. Olyan lelkesen tanulmányozta a tudományokat, hogy az American Museum of Natural History (Amerikai Természettudományi Múzeum) kurátora elvállalta, hogy tanítsa. Mivel több osztályt is kihagyott, mindenki koraérettnak – és néha túl modorosnak – tartotta. Kilencéves volt, amikor egy idősebb lány unokatestvérének azt mondta: „Tegyel fel nekem egy kérdést latinul, és én görögül válaszolok neked.”

Társai időnként zárkóztak, magába fordulónak tartották. „Sokszor kerültünk egymás társaságába, mégsem voltunk soha közel egymáshoz – mondta egy gyerekkori ismerős. – Általában azzal volt elfoglalva, amit éppen tett vagy gondolt.” Egy másik osztálytársa úgy emlékezett vissza rá, hogy lakonikusan ült az osztályban, „pontosan úgy, mint aki nem kapott eleget enni vagy inni”. Néhány társa szerint „inkább félszeg. ... Nem igazán tudja, hogyan jöjjön ki más gyerekekkel.” Robert maga is fájoan tisztában volt azzal, mekkora ára van annak, ha sokkal többet tud, mint az osztálytársai. Egy barátjának egyszer azt mondta: „Nem nagy élvezet könyvet lapozni, és folyton megállapítani, hogy: »Igen,

igen, persze, ezt már tudom.«” Jeanette Mirsky elég jól ismerte Robertet végzős éveiben ahhoz, hogy „különleges barátként” gondoljon rá. Soha nem tekintette a szokásos értelemben félénknak, csak visszahúzódónak. Úgy érezte, Robert bizonyos „hübriszt” hordoz magában, amiben saját elpusztításának magjai lehetnek. Véleménye szerint Robert személyiségével kapcsolatban minden – a gyors, egyenetlen járásmódjától kezdve az olyan apróságokig, mint a salátaöntet készítése – arra vallott, „nagy szüksége van arra, hogy kiválóságát kinyilvánítsa”.

Középiskolai évei alatt Robert osztályfőnöke Herbert Winslow Smith volt, aki 1917-ben csatlakozott az angol tanszékhez, miután megkapta mesterdiplomáját a Harvardon. A figyelemre méltó intellektusú Smith jó úton haladt a doktori fokozat megszerzése felé, amikor felkérték tanítani. Annyira magával ragadta az etikus kultúrában szerzett kezdeti tapasztalata, hogy nem is tért vissza Cambridge-be. Smith egész karrierjét az Etikus Kultúra közösségében töltötte, végül az iskola igazgatója lett. Domború mellkasú és sportos, kedves és szelíd tanár volt, akinek valahogy mindig sikerült kiderítenie, hogy az egyes diákokat mi érdeklé a legjobban, majd ezeket az egyedi érdeklődési témákat, összekapcsolta az aktuális tananyaggal. Előadásai után a diákok mindig az íróasztala köré gyűltek és megpróbálták egy kicsit tovább beszélgetni tanárjukkal. Bár Robert elsődleges szenvedélye egyértelműen a tudomány volt, Smith felkeltette irodalmi érdeklődését is; úgy gondolta, hogy Robertnek „csodálatos prózai stílusa” van. Egyszer, miután Robert szórakoztató esszét írt az oxigénről, Smith azt javasolta: „Azt hiszem, az a hivatásod, hogy tudományos író legyél.” Smith Robert barátja és tanácsadója lett. „Nagyon, nagyon kedves volt a tanítványaihoz – emlékezett vissza Francis Fergusson. – Törődött Roberttel, velem, és sok más emberrel... átsegítette őket problémáikon és tanácsot adott nekik, hogy mit tegyenek.”

Robert harmadikosként érte el az igazi áttörést, amikor Augustus Klocknál fizikát tanult. „Csodálatos volt – mondta Robert. – Az első év után annyira izgatott lettem, hogy megegyeztünk, vele tölthetem a nyarat, együtt dolgozunk, beállítjuk a következő évi felszerelést, amikor kémiát fogok tanulni. Hetente öt napot töltöttünk együtt. Időnként ásványvadász túrákra is elmentünk jutalomként.” Elektrolitokkal és az elektromos vezetés tulajdonságaival kezdett kísérletezni. „Nagyon szerettem a kémiát. ... A fizikához képest ez egyenesen a dolgok lényegével foglalkozik és nagyon hamar megvan a kapcsolat a látottak és az igazán nagyívű ötletek között, amelyek létezhetnek a fizikában is, de sokkal kevésbé elérhetők.” Robert mindig is hálás volt Klocknak, amiért

elindította őt a tudomány felé vezető úton. „Szerette azt a rögzös esetlegességet, ahogyan az ember ténylegesen rájön valamire, és szerette azt az intellektuális izgalmat, amit a fiatalokban fel tudott kelteni.”

Jane Didisheim emlékei Robertről ötven év elmúltával is különösen élénkek voltak. „Rendkívül könnyen elpirult – emlékezett vissza. – Nagyon törekenynek, nagyon rózsaszín arcúnak, nagyon félénknek és természetesen nagyon briliáns elmének tűnt. Mindenki szinte rögtön elismerte, hogy más, mint a többiek és mindenkinél kiválóbb. Ami a tanulmányokat illeti, mindenben jó volt...”

Az Etikus Kultúra Iskola védett légköre ideális volt egy szokatlanul esetlen kamasz polihisztor számára. Lehetővé tette, hogy Robert akkor és ott ragyogjon, amikor és ahol akart – és megvédte azoktól a társadalmi kihívásoktól, amelyekkel még nem tudott megbirkózni. És mégis, ez a biztonsági gubó, amelyet az iskola nyújtott neki, segíthet megmagyarázni elhúzódo serdülőkorát. Megengedték neki, hogy gyermek maradjon, és megengedték azt is, hogy fokozatosan nője ki az éretlenségét ahelyett, hogy hirtelen kényszerítették volna, hogy felnőjön. Tizenhat-tizenhét éves korában csak egy igazi barátja volt, Francis Fergusson, egy új-mexikói ösztöndíjas fiú, aki végzős évükben osztálytársa lett. Mire Fergusson 1919 őszén megismerkedett vele, Robert csak hajózott. „Játszott, és próbált találni valamit, amivel lefoglalhatja magát” – emlékezett vissza Fergusson. Történelem, angol irodalom, matematika és fizika kurzusai mellett Robert görög, latin, francia és német nyelvre is beiratkozott. „Mindig mindenből kitűnő volt.” Osztályelsőként végzett.

A túrázás és a közetgyűjtés mellett Robert fő mozgástevékenysége a vitorlázás lett. Merész, szakavatott hajós volt, aki a végletekig kihasználta hajója tulajdonságait. Fiatal fiúként több kisebb hajón csiszolta képességeit, de amikor tizenhat éves lett, Julius vett neki egy huszonnyolc láb hosszú szlúpot. A hajónak a *Trimethy* nevet adta, ami a trimetilén-dioxid kémiai vegyületből származik. Szeretett vitorlázni a nyári viharokban, az árapály ellen siklani a hajóval a Fire Island-i öblön keresztül, egyenesen az Atlanti-óceánba. Öccse, Frank, a kabinban kuporgott, Robert a kormányrudat a két lába között tartva állt, és vidáman üvöltött a szélbe, ahogy visszahúzta a hajót Long Islandre, a Great South Bay-be. Szülei nem tudták összeegyeztetni ezt a szenvedélyes viselkedést azal a Roberttel, akit visszahúzódo, introvertált emberként ismertek. Ella mindig Bay Shore-i otthonuk ablakában találta magát, és a *Trimethy* sziluettjét kereste a horizonton. Julius nem egyszer szükségét érezte, hogy motorcsónakkal a *Trimethy* után menjen,

visszakísérje a kikötőbe és megrója Robertet azért, hogy kockáztatta a saját és mások életét is. „Roberty, Roberty...” – ingatta rosszszallón a fejét. Robertnek azonban szeme sem rebrent, abszolút bízott saját képességeiben, hogy uralni tudja a szelet és a tengert. Teljességgel tisztában volt magával, és nem látott okot arra, hogy megfossza magát valamitől, ami érzelmileg ilyen nyilvánvalóan felszabadító élmény. Néhány barátja a viharos tengeren tanúsított viselkedését, kockázatvállaló magatartását ha nem is ostobaságnak, de mélyen gyökerező arroganciája megnyilvánulásának vagy belső ellenállóképessége nem túl meglepő kiterjesztésének tekintette. Robert ellenállhatatlan késztetést érzett, hogy flörtöljön a veszéllyel.

Fergusson örökre emlékezetébe véste, amikor először vitorlázott Roberttel. A két barát éppen tizenhét éves volt. „Szeles tavaszi nap volt, nagyon hideg. A szél kis hullámokat keltett az öbölben – idézte fel Fergusson –, és esőszag érződött a levegőben. Kicsit ijesztő volt, mert nem tudtam, hogy meg tudja-e csinálni vagy sem. De sikerült. Már elég ügyes tengerész volt. Az anyja az emeleti ablakból figyelt, és valószínűleg elfogta a heves szívdobogás. Robert rávette, hogy engedje el vitorlázni. Az anyja aggódott, de beletörődött. Természetesen alaposan eláztunk, a szél felverte a hullámokat. De nagyon lenyűgözött.”

ROBERT 1921 TAVASZÁN érettségizett az Etikai Kultúra Iskolában. Azon a nyáron Julius és Ella Németországba vitték fiaikat. Robert néhány hétre egyedül indult útnak a Berlintonól északra fekvő Joachimsthal közelében található régi bányákhoz. (A sors iróniája, hogy mindössze két évtizeddel később a németek uránt bányásztak ezekből a tárnákból atombomba-projektjükhöz.) Zord körülmények között táborozott. Amikor visszatért, egy bőrdnyvi kőzetmintát volt nála és majdnem végzetes vérhas betegséget szenvedett össze. Hordágyon vitték haza, és elég sokáig ágyhoz volt kötve ahhoz, hogy azon az őszen el kelljen halasztania beiratkozását a Harvardra. Szülei arra kényszerítették, hogy otthon maradjon, míg teljesen felépül a vérhasból és az azt követő vastagbélgyulladásból. Ez utóbbtól egész életében szenvedett, amit az is súlyosbított, hogy makacsul kívánta a fűszeres ételeket. Nem volt jó beteg. A New York-i lakásba begubózva hosszú volt a tél, és Robert időnként meglehetősen faragatlanul viselkedett. Bezárkózott a szobájába, és nem kért anyja készséges szolgálatából.

1922 tavaszára Julius úgy gondolta, hogy a fiú elég jól van ahhoz, hogy kimozdítsa a házból. Ennek érdekében rávette Herbert Smith-t, hogy vigye magával Robertet azon a nyáron egy délnyu-

gati útra. Az Etikuskultúra Iskola tanára hasonló utat tett egy másik diákkal az előző nyáron, és Julius úgy gondolta, egy nyugati kaland segíthet megedzeni a fiát. Smith egyetértett; meghökkent azonban, amikor Robert röviddel a távozásuk előtt négy szemközt furcsa javaslattal állt elő. Megkérdezte, Smith beleegyezne-e, hogy „Smith” néven utazzon, az öccseként. Smith azonnal elutasította a javaslatot, gyanította, hogy Robert kínosan érzi magát, amiért a neve alapján beazonosíthatóan zsidó. Robert osztálytársa, Francis Fergusson később szintén azt feltételezte, hogy barátja feszélyezve érezhette magát „zsidósága, vagyona és keleti kötődése miatt, és Új-Mexikóba részben azért utazott, hogy ettől elmeneküljön”. Jeanette Mirsky szintén úgy gondolta, hogy Robert feszélyezve érzi magát zsidósága miatt. „Mindannyian így voltunk ezzel” – mondta Mirsky. Néhány évvel később azonban Robert a Harvardon már sokkal nyugodtabbnak tűnt zsidó származását illetően, és azt mondta egy skót-ír származású barátjának: „Hát, egyikünk sem a *Mayflower* fedélzetén érkezett.”

ROBERT ÉS SMITH délről indulva fokozatosan eljutottak Új-Mexikó fennsíkjaiig. Albuquerque-ben Fergusson családjánál szálltak meg. Robert nagyon élvezte a társaságukat, és a látogatás életre szóló barátságot szilárdított meg. Fergusson bemutatta Robertet egy másik velük egykorú albuquerque-i fiúnak, Paul Horgannek, aki Roberthez hasonlóan koraérett volt, és később sikeres írói karriert futott be. Horgan történetesen szintén a Harvardra készült, akárcsak Fergusson. Robert kedvelte Horgant, és megbabonázta Horgan sötét hajú, kék szemű nővérének, Rosemarynek szépsége. Frank Oppenheimer elmondta, hogy bátyja később bizalmasan beszámolt arról, hogy mennyire tetszett neki Rosemary.

Amikor Cambridge-be értek, és továbbra is együtt töltötték idejüket, Horgan tréfásan megjegyezte, hogy ők a „polihisztorok nagy trojkája”. Új-Mexikó azonban új attitűdöket és érdeklődési köröket hozott ki Robertből. Albuquerque-ben Horgan első benyomásai Robertről különösen élénkek voltak: „... Hihetetlenül jó észjárás, vidámság és jókedv ötvöződött benne... Megvolt az a csodálatos tulajdonsága, ami lehetővé tette számára, hogy társaságban nagyon intenzíven belemerüljön a pillanatba, bármikor és bárhol is volt.”

Albuquerque-ből Smith elvitte Robertet – és két barátját, Pault és Francist – Santa Fetől huszonöt mérföldre északkeletre, egy Los Pinos nevű, turistalátványosságként működő farmra, amelyet a huszonnyolc éves Katherine Chaves Page vezetett. Ez a bájos és erélyes fiatal nő Robert életre szóló barátja lesz. Kezdetben

azonban szerelem volt, hirtelen felindulásból; erősen vonzódott Katherine-hez, aki nem sokkal korábban ment férjhez. Az előző évben súlyos betegségen esett át, és mivel azt hitte, a végét járja, feleségül ment az angol Winthrop Page-hez, aki az apja lehetett volna. Kathrine azonban nem halt meg. A férj, Page, chicagói üzletember volt, ritkán időzött Pecosban.

A Chaves arisztokrata hidalgó család volt, mély gyökerekkel a spanyol délnyugaton. Katherine apja, Don Amado Chaves építette a szép farmházat Cowles falu közelében, ahonnan fenséges kilátás nyílt a Pecos folyóra, észak felé pedig a hófödte Sangre de Cristo hegységre. Katherine volt a birodalom „uralkodó hercegnője”, és Robert örömeire ő lett a hercegnő „kedvenc” udvaronca. Fergusson szerint „nagyon jó barátok lettek... Robert mindig virágot vitt neki, és valahányszor találkoztak, észveszejtően bókolt.”

Azon a nyáron Katherine lovagolni tanította Robertet, és hamarosan rávette, hogy járja be vele a környező érintetlen vadont. Néha öt-hat napig tartó túrákon vettek részt. Smith csodálta a fiú testi erejét, állóképességét, és azt, hogy milyen határozott rugalmassággal ült lóháton. Betegsége még nem múlt el teljesen, de ennek ellenére Robert nyilvánvalóan legalább annyira élvezte a lovaglás fizikai kihívásait, mint amennyire szeretett a veszélyesség határán vitorlázni. Egy nap Coloradóból lovagoltak visszafelé, és Robert ragaszkodott hozzá, hogy egy hóborította ösvényen menjenek át, a hegyek legmagasabb hágóján. Smith biztos volt benne, hogy az útvonal a fagyásveszély miatt könnyen halálos lehet – de Robert halálosan komolyan gondolta, hogy arra menjenek. Smith azt javasolta, hogy dobjanak fel egy érmét, hogy eldöntsék a kérdést. „Hála Istennek, nyertem – emlékezett vissza Smith. – Nem tudom, hogyan jutottam volna ki belőle, ha nem így történik.” Úgy gondolta, Robert ostobasága az öngyilkossággal határos. Roberttel való kapcsolata során Smith megérezte, hogy ez egy olyan fiú, aki nem enged, hogy a halál lehetősége „visszatartsa őt attól, amit nagyon akart”.

Smith tizennégy éves kora óta ismerte Robertet, aki testileg mindig is törekeny és érzelmileg sebezhető volt. Most azonban, hogy meglátta a zord hegyekben spártai körülmények között táborozni, Smith eltűnődött, hogy Robert tartós vastagbélgyulladás talán pszichoszomatikus betegség. Arra gondolt, hogy ezek a betegség-epizódok mindig akkor léptek fel, amikor valaki Robert füle hallatára „becsmérlő” megjegyzéseket tett a zsidókra. Smith úgy gondolta, kialakult benne az a szokás, hogy „egy elviselhetetlen tény a szőnyeg alá akar söpörni”. Smith ezt pszichológiai mechanizmusnak tartotta, amely „a végsőkéig fokozva, bajba sodorta Robertet”.

Smith jól ismerte a gyermekek fejlődésével kapcsolatos legújabb freudi elméleteket is, és a tábornász mellett Roberttel folytatott nyugodt beszélgetésekből arra a következtetésre jutott, hogy a fiúnak kifejezett ödipális problémái lehetnek. „Soha nem hallottam egyetlen halk kritikai megjegyzést sem tőle az édesanyjával kapcsolatban – emlékezett vissza Smith. – Az apjával azonban meglehetősen kritikus volt.”

Felnőttként Robert egyértelműen szerette apját, engedelmeskedett neki, és valóban, apja haláláig rendkívüli erőfeszítéseket tett, hogy megfeleljen neki, bemutassa a barátainak, és általában helyet biztosítson neki az életében. Smith azonban megérezte, hogy különösen félnék és érzékeny gyermekként Robertet mélyen elszomorítja apja néha félresikerült, félreértett szeretete. Robert egy este a tábornász körül mesélt Smith-nek a Koenig-táborban történt jégverem-incidensről, amit természetesen az váltott ki, hogy apja túlereagálta a táborban folytatott szexuális tartalmú beszélgetéseket megemlítő, haza írt levelét. Kamaszként egyre inkább feszélyezte apja ruhaüzlete, amelyet kétségtelenül hagyományos zsidó foglalkozásnak tekintett. Smith később felidézte, hogy azon az 1922-es nyugati úton egyszer, amikor összepakoltak, odafordult Roberthez és megkérte, hogy hajtogasson össze egy zakót a bőrröndjébe. „Éles tekintettel fordult felém – emlékezett vissza Smith –, és megjegyezte: »Ó, persze! A szabó fia biztosan tudja, hogyan kell ezt csinálni, ugye?«”

Az ilyen kitörésektől eltekintve Smith úgy érezte, hogy Robert testileg, érzelmileg és önbizalmában is fejlődött a Los Pinos-i farmon együtt töltött idő alatt. Tudta, hogy ebben Katherine Page-nek is nagy érdemei vannak. Katherine barátsága rendkívül fontos volt Robert számára. Az a tény, hogy Katherine és arisztokrata hidalgó barátai befogadták maguk közé ezt a bizonytalan New York-i zsidó fiút, valahogy vízválasztó esemény volt Robert lelki életében. Azt biztosan tudta, hogy a New York-i Etikus Kultúra közösségének megbocsátó kebelén befogadják. Ez azonban megerősítés volt olyanoktól, akiket a saját világán kívül kedvelt. „Életében először szerették, csodálták és keresték társaságát” – vélekedett Smith. Ezt az érzést Robert nagyon élvezte, nagy becsben tartotta és az elkövetkező években megtanulta fejleszteni azokat a társas készségeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy igény szerint másokból is hasonló csodálatot váltson ki.

Egy nap Robert, Katherine és még néhányan Los Pinosból mállás lovakat pakoltak fel, és a Rio Grandétól nyugatra fekvő Frijoles faluból indulva dél felé lovagoltak. Felmentek a Pajarito (Kismadár) fennsíkra, amely több mint 3000 méter magasra emelkedik. Átlovagoltak a Valle Grandén, a közel húsz kilométer szé-

les, tál alakú vulkáni kráter, a Jemez Caldera belsejében található kanyonon. Északkelet felé fordulva több mint hat kilométert lovagoltak, és egy másik kanyonhoz értek, amely spanyol nevét a völgyben csörgedező patak mellett álló oszlopos nyárfákról kapta: Los Alamos. Abban az időben az egyetlen emberi lakóhely sok mérföldön át egy spártai fiúiskola volt, a Los Alamos Ranch School.

Los Alamos, írta később Emilio Segré fizikus, amikor meglátta, „gyönyörű és vad vidék” volt. A legelők foltjai sűrű fenyő- és borókaerdőket törtek át. A tanyasi iskola egy két mérföld hosszú fennsík tetején állt, amelyet északon és délen meredek kanyonok határoltak. Amikor Robert 1922-ben először meglátogatta az iskolát, annak mindössze huszonöt tanulója volt, többségük újjazdag detroiti autógyárosok gyereke. Egész évben rövidnadrágot viseltek, és fűtetlen tornácra aludtak. Minden fiú felelős volt a lova gondozásáért, és gyakran tettek lovastúrákat a közeli Jemez-hegységbe. Robert csodálta a környezetet – amely nyilvánvalóan ellentétben állt az Etikus Kultúra Iskola környezetével –, és az elkövetkező években újra és újra visszatért erre az elhagyatott fennsíkra.

Robert úgy ment haza a nyár végén, hogy beleszeretett Új-Mexikó sivatagi/hegyi szépségébe. Amikor néhány hónappal később meghallotta, hogy Smith újabb utazást tervez a „hopi indiánok földjére”, Robert ezt írta neki: „Természetesen örültem féltékeny vagyok. Szinte látom, ahogy lelovagolsz a hegyekből a sivatagba abban az órában, amikor zivatar és naplemente ékesíti az eget. Látlak Pecosban... holdfényben időzöl a Fű-hegy zöld fennsíkján.”

MÁSODIK FEJEZET

„Mindenki a saját börtönében”

Az elképzelés, miszerint határozott céllal, egyenes úton haladtam, téves.

ROBERT OPPENHEIMER

OPPENHEIMER 1922 SZEPTEMBERÉBEN beiratkozott a Harvardra. Bár az egyetem ösztöndíjat adományozott neki, nem fogadta el, „mert pénz nélkül is jól boldogulok”. Az ösztöndíj helyett a Harvard egy kötetet adott neki Galileo korai írásaiból. A Standish Hallban, az elsőévesek kollégiumában kapott a Charles folyóra néző egyágyas szobát. Tizenkilenc éves korában Robert furcsán jóképű fiatalember volt. Testének minden jellegzetessége extrémnek tűnt. Finom, áttetsző bőre markáns arcsontjaira feszült. Szeme a halványkék legvilágosabb árnyalata, de szemöldöke fényes fekete. Dús, sprőd, fekete haját felül hosszúra hagyta, oldalt rövidre nyíratta, így 178 centis kajla alakja még magasabbnak tűnt. Olyan sovány volt – testsúlya soha nem haladta meg a hatvan kilót –, hogy a törekenység benyomását keltette. Egyenes, római orra, keskeny ajka és nagy, szinte hegyes füle hangsúlyozta a rendkívüli kifinomultság összehatását. Kerek, teljes mondatokban beszélt, azzal az elegáns, európai udvariassággal, amelyet édesanyjától tanult. Ám miközben beszélt, hosszú, vékony ujjú kezével furcsán gesztikulált. Megjelenése egyszerre volt elbűvölő és kissé bizarr.

A következő három évben Cambridge-ben tanúsított viselkedése semmit sem enyhített azon a benyomáson, amelyet megjelenése keltett, miszerint szorgalmas, de társadalmilag alkalmatlan és éretlen fiatalember. Új-Mexikó nyíltabbá tette személyiségét, Cambridge azonban visszaterelte korábbi introvertáltságához. A Harvardon intellektusa virágzott, de a társadalmi fejlődése megtorpant; legalábbis úgy tűnt azoknak, akik ismerték. A Harvard igazi intellektuális zsisbvásár volt, tele az elme örömeivel. Nem nyújtott azonban Robertnek olyan gondos útmutatást és feltétel nélküli figyelmet, mint amit az Etikus Kultúra Iskolában

tapasztalt. Egyedül volt, és így visszavonult abba a biztonságba, amelyet erős intellektusa nyújtott. Úgy tűnt, képtelen nem különcödni. Étrendje gyakran szinte csak csokoládéból, sörből és articsókából állt. Gyakran „fekete és barna” ebédet fogyasztott, azaz egy darab pirítóst mogyoróvajjal és azon csokoládésziruppal. Év-folyamátársainak nagy része félnéknek tartotta. Szerencsére Francis Fergusson és Paul Horgan is a Harvardon volt abban az évben, így legalább két lelki társa volt. De nagyon kevés új barátot szerzett. Egyikük Jeffries Wyman volt, a művelt és gazdag bostoni elit tagja, aki biológiából kezdte meg posztgraduális tanulmányait. „Robertnek nagyon nehezen ment a beilleszkedés a társas életbe – emlékezett vissza Wyman –, és azt hiszem, gyakran lehetett boldogtalan. Feltételezem, hogy magányos volt, és úgy érezte, nem illik a társaságba. ... Jó barátok voltunk, és neki is volt néhány barátja, de valami hiányzott belőle... mert kapcsolataink nagyrészt, mondhatnám teljes mértékben intellektuális alapon működtek.”

Az introvertált és intellektuális Robert már olyan borongós hangulatú írókat olvasott, mint Csehov és Katherine Mansfield. Kedvenc shakespeare-i karaktere Hamlet volt. Horgan évekkel később így emlékezett vissza: „Fiatalkorában időnként melankolikus rohamok törtek Robertre, és mély, nagyon mély depresszióval küzdött. Úgy tűnik, hogy napokra beszüntette az érzelmi kommunikációt. Ez akkor történt, amikor egyszer-kétszer nála laktam, és nagyon nyomasztott, mert fogalmam sem volt, mi okozza.”

Robert intellektuális hajlama túlment a pusztán kirívó dolgon. Wyman felidézett egy forró tavaszi napot, amikor Oppenheimer belépett a szobájába, és azt mondta: „Micsoda elviselhetetlen hőség. Egész délután az ágyon hevertem és Jeans *Dynamical Theory of Gases* (A gázok dinamikai elmélete) című könyvét olvastam. Mi más tehet az ember ilyen időben?” [Negyven évvel később Oppenheimernek még mindig megvolt James Hopwood Jeans *Electricity and Magnetism* (Elektromosság és mágnesesség) című könyvének viharvert és sóvirágos példánya.]

Robert első harvardi évének tavaszán barátságot kötött az orvosi kar előkészítő évére járó Frederick Bernheimmel, aki nála egy évvel később végzett az Etikai Kultúra Iskolában. Mindketten érdeklődtek a tudomány iránt, és mivel Fergusson éppen Angliába készült Rhodes-ösztöndíjjal, Robert hamarosan Bernheimet tekintette új legjobb barátjának. Az egyetemista fiatal emberek többségével ellentétben – akiknek általában sok ismerősük és kevés mély barátságuk van – Robert kevés emberrel barátkozott, de velük annál intenzívebb kapcsolatot ápolt.

1923 szeptemberében, másodéves koruk elején Bernheimmel úgy döntöttek, hogy kiviesznek egy-egy szobát egy régi házban,

a Mount Auburn Street 60-ban, közel a *Harvard Crimson* szerkesztőségéhez. Robert keleti szőnyeggel, otthonról hozott olajfestményekkel és rézkarcokkal díszítette szobáját, és ragaszkodott ahhoz, hogy faszén tüzelésű orosz szamovárral főzze a teát. Bernheimet inkább szórakoztatta, mint bosszantotta barátja különcsége: „Bizonyos értelemben nem volt kellemes társaság, mert mindig azt a benyomást keltette, hogy nagyon mélyen gondolkodik valamin. Amikor lakótársak voltunk, esténként bezárkózott a szobájába, és a Planck-állandóval, vagy valami ilyesmivel próbált valamit kezdeni. Úgy éreztem, mindjárt kirobban belőle a nagy fizikus, miközben én csak a Harvardon próbáltam átvergődni.”

Bernheim úgy gondolta, Robert afféle hipochonder. „Minden este elektromos melegítőtakaróval aludt, ami egy nap füstölni kezdett.” Robert felébredt, és az égő takaróval a fürdőszobába rohant. Aztán visszaaludt. Fogalma sem volt, hogy a takaró még ég. Bernheim felidézte, hogy neki kellett eloltania a tüzet, mielőtt leégett volna a ház. Bernheim megjegyezte, hogy Roberttel együtt élni mindig „feszültséggel járt, mert többé-kevésbé alkalmazkodni kellett a normáihoz vagy hangulataihoz. Mindig ő volt a domináns.” Feszültség ide vagy oda, Bernheim a maradék két harvardi évét Roberttel töltötte, és neki tulajdonította későbbi orvosi kutatói karrierjének ihletét.

Mount Auburn Street-i szállásukat csak egy másik harvardi diák látogatta rendszeresen. William Clouser Boyd egy nap kémiórán ismerkedett meg Roberttel, és azonnal megkedvelte. „A tudományon kívül is sok közös érdeklődési körünk volt” – emlékezett vissza. Mindketten verseket írtak – néha franciául –, és Csehovot imitáló novellákat alkottak. Robert mindig „Clowsernek” hívta, szándékosan hibásan elírva a középső nevét. „Clowser” gyakran csatlakozott Robert és Fred Bernheim alkalmi hétvégi expedícióihoz Cape Annbe, egy órányi autótúra északra Bostontól. Robert még nem tudott vezetni, így a fiúk Bernheim dzsipjével, egy Willys Overlanddel mentek; az éjszakát Folly Cove-ban, Gloucester mellett, egy fogadóban töltötték, aminek konyhája különösen jó volt. Boyd három év alatt fejezte be a Harvard képzését, és Roberthez hasonlóan keményen dolgozott érte. De míg Robert nyilvánvalóan sok hosszú órát töltött a szobájában tanulással, Boyd úgy emlékszik, hogy „nagyon ügyelt, nehogy rajtakapják”. Úgy gondolta, hogy Robert intellektuális köröket fut körülötte. „Nagyon gyors észjárása volt. Például, ha valaki felvetett egy problémát, Robert két vagy három rossz választ adott, majd a helyeset is, mielőtt én egyáltalán kigondolhattam valamit.”

Egyvalamiben Boyd és Oppenheimer érdeklődése nem egyezett: a zenében. „Nagyon szerettem a zenét” – emlékezett vissza

Boyd. – „Robert azonban évente legfeljebb egyszer jött el velem és Bernheimmel az operába, de az első felvonás után távozott. Egyszerűen nem bírta tovább.” Herbert Smith is észrevette ezt a sajátosságát, és egyszer azt mondta Robertnek: „Az ismerőseim közül te vagy az egyetlen fizikus, aki nem szereti a zenét.”

EGYETEMI TANULMÁNYAI KEZDETÉN Robert nem volt biztos abban, hogy melyik tudományágot válassza. Számos, egymással össze nem függő kurzusra iratkozott be; tanult filozófiát, francia irodalmat, angolt, bevezetést a differenciál- és integrálszámításba, történelmet, és felvett három kémiakurzust (kvalitatív elemzés, gázanalízis és szerves kémia). Rövid ideig foglalkozott építészetel, de mivel középiskolás korában szerette a görög nyelvet, eljátszott a gondolattal, hogy klasszika-filológus lesz, netán költő vagy festő. „Az elképzelés, miszerint határozott céllal, egyenes úton haladtam, téves” – emlékezett vissza. Néhány hónapon belül azonban eldöntötte, hogy első szenvedélye, a kémia érdekli leginkább. Elhatározta, hogy három év alatt lediplomázik, és a megengedett maximális számú, hat kurzust vett fel. Minden félévben sikerült azonban két vagy három másik kurzuson is részt vennie vendéghallgatóként. Mivel gyakorlatilag nem volt társasági élete, hosszú órákat tanult – bár igyekezett elrejtetni ezt a tényt, mert valahogy fontos volt számára, hogy intellektuális tündöklése könnyednek tűnjön. Elolvasta Gibbon klasszikus, háromezer oldalas, *The Decline and Fall of the Roman Empire* (A római birodalom hanyatlásának és bukásának története) Rengeteg francia irodalmat is olvasott, és verseket kezdett írni, amelyek közül néhány megjelent a *Hound and Horn* című diáklapban. Erről ezt írta Herbert Smithnek: „Amikor rám jön az ihlet, verseket írok. Ahogy olyan szépen megjegyezted, ezek nem valók, és nem is alkalmasak arra, hogy bárki figyelmes olvasásra méltassa, és e szövegek önkielégítő túlzásait másokra erőltetni bűncselekmény. De egy időre megtömlök velük egy fiúkot, és ha mégis látni akarod, elküldöm őket.” Ebben az évben jelent meg T. S. Eliot *The Waste Land* (Átokföldje) című kötete, és amikor Robert elolvasta, nyomban azonosult a költő ritka egzisztencializmusával. Saját költészete a szomorúság és a magány témáit idézte. Harvardi éveit elején írta ezeket a sorokat:

*Testünk anyagát a hajnal váglyakkal takarja
És a lassú fény elárul minket, felfedi sóvárgásainkat:
Amikor az égi sáfrány már
Még fakult, már színtelenre örölt,
És a nap*

*Terméketlenné lett, és a növekvő tűz
Megrázza ébreszt minket,
Ott találjuk magunkat újra
Mindenki a saját börtönében
Készen áll, reménytelen
Másokkal
Megküzdeni*

A Harvard politikai kultúrája az 1920-as évek elején határozot-
tan konzervatív volt. Nem sokkal Robert érkezése után az egye-
tem kvótát vezetett be, hogy korlátozza a zsidó hallgatók számát.
(1922-re a zsidó diáklétszám huszonegy százalékra emelkedett.)
1924-ben a *Harvard Crimson* címlapján arról számolt be, hogy az
egyetem korábbi elnöke, Charles W. Eliot nyilvánosan „sajnála-
tosnak” nyilvánította, hogy a „zsidó faj” egyre nagyobb számban
házasodik keresztényekkel. Kevés ilyen házasság sikerül, mondta,
és mivel a biológusok megállapították, hogy a zsidók „dominán-
sak”, az ilyen házasságokból született gyermekek „csak zsidónak
fognak kinézni”. A Harvard ugyan felvett néhány néger hallgatót,
de A. Lawrence Lowell elnök következetesen elutasította, hogy fe-
hérekkel lakjanak az elsőévesek kollégiumaiban.

Oppenheimer nem feledkezett meg ezekről a kérdésekről. 1922
őszének elején a három évvel korábban alapított Student Liberal
Club tagja lett, ami a politikai és egyéb aktuális események megvi-
tatására létrejött diákfórum volt. Első éveiben a klub nagy közön-
séget vonzott olyan előadókkal, mint a liberális újságíró, Lincoln
Steffens, az American Federation of Labor (Amerikai Munkaügyi
Szövetség) alapítója, Samuel Gompers, valamint a pacifista A. J.
Muste. 1923 márciusában a klub hivatalosan is állást foglalt az
egyetem diszkriminatív felvételi politikája ellen. Bár a klub ra-
dikális nézeteiről lett híres, Robertnek ez nem igazán tetszett, és
Smith-nek a „Liberal Club ostoba fellengzőségéről” írt. A hiva-
talos politikával való első találkozásán úgy érezte magát, mint „a
partra vetett hal”. Ennek ellenére egy nap a klub Winthrop Street
66. szám alatti helyiségében ebédelt, amikor bemutatták egy idő-
sebb tagnak, John Edsallnak, aki hamar meggyőzte, hogy segítsen
egy új diákújság szerkesztésében. Görög nyelvtudásából merítve
meggyőzte Edsallt, hogy a lapot *The Gad-fly*nek nevezze el; a cím-
lapon görög nyelvű idézet szerepelt, amely Szókratészt az athéni-
ak szúnyogjának nevezte. A *The Gad-fly* első száma 1922 decem-
berében jelent meg, impresszumában Robert társszerkesztőként
szerepelt. Írt néhány cikket, amelyeket nem jegyzett, de a *The Gad-
fly* rövid életű volt az egyetemen; csak négy szám maradt fenn.
Robert és Edsall barátsága azonban folytatódott.

A Harvardon töltött első évének végére Robert úgy döntött, hogy tévedett, amikor a kémiát választotta fő szakjának. „Nem emlékszem, hogyan jutott eszembe, hogy amit a kémiában szeretek, az nagyon közel áll a fizikához – mondta Oppenheimer. – Nyilvánvaló, hogy ha fizikai kémiát olvasol, ha termodinamikai és statisztikus mechanikai gondolatokba futsz bele, akkor erről többet akarsz megtudni. ... Ez egy nagyon furcsa kép; soha nem vettem részt elemi fizika kurzuson.” Bár elkötelezte magát a kémiaszak mellett, azon a tavaszon kreditelismerési kérelmet nyújtott be a Fizika Tanszékre, amely lehetővé tette volna számára, hogy felső szintű fizika kurzusokat vegyen fel. Annak bizonyítására, hogy tud valamit a fizikáról, tizenöt könyvet sorolt fel, amelyekről azt állította, hogy olvasta. Évekkel később hallotta, hogy amikor a kari bizottság összeült a kérelmével kapcsolatos döntésre, az egyik professzor, George Washington Pierce tréfásan megjegyezte: „Nyilvánvaló, hogy ha [Oppenheimer] azt mondja, hogy olvasta ezeket a könyveket, akkor hazudik, de már azért is PhD-fokozatot kellene kapnia, hogy egyáltalán a címüket ismeri.”

Fizika témavezetője Percy Bridgman (1882–1961) lett, aki később Nobel-díjat kapott. „Bridgmant csodálatos tanárnak találtam – emlékezett vissza Oppenheimer –, azért volt igazán nagyszerű, mert soha nem nyugodott bele abba, hogy a dolgok úgy vannak, ahogy vannak, és mindig mindent átgondolt.” „Nagyon intelligens diák – mondta később Bridgman Oppenheimerről. – Eleget tud ahhoz, hogy kérdéseket tegyen fel.” Amikor Bridgman egy laboratóriumi kísérletet bízott rá, amelyhez réz-nikkel ötvözetet kellett készíteni egy saját építésű kemencében, Oppenheimer „nem tudta megkülönböztetni a forrasztópáka egyik végét a másiktól”. Oppenheimer annyira ügyetlen volt a labor galvanométerével, hogy annak finom felfüggesztéseit minden alkalommal ki kellett cserélni, amikor ő használta a készüléket. Robert mindazonáltal kitartónak bizonyult, és Bridgman elég érdekesnek találta az eredményeket ahhoz, hogy tudományos folyóiratban publikálja. Robert egyszerre volt koraérett és időnként irritálóan pimasz. Egy este Bridgman meghívta az otthonába teára. Az este folyamán a professzor megmutatta tanítványának a szicíliai Segestában álló templom fényképét, amelynek építési idejét i. e. 400 körülre becsülte. Oppenheimer azonnal kifejezte egyet nem értését: „Az oszlopok pillérfejezeteiből ítélve ez szerintem körülbelül ötven évvel korábban épült.”

Amikor a híres dán fizikus, Niels Bohr két előadást tartott a Harvardon 1923 októberében, Robert mindkettőn részt vett. Bohr éppen az előző évben nyerte el a Nobel-díjat „az atomok szerkezetének és az atomokból eredő sugárzás vizsgálatáért”.

Oppenheimer később azt mondta, hogy „nehéz lenne eltúlozni, milyen nagyon tisztulem Bohrt”. Amikor először megpillantotta Bohrt, mélyen meghatódott. Ezt követően Bridgman professzor megjegyezte, hogy „az a benyomás, amelyet [Bohr] mindenkire tett, aki találkozott vele, egyedülállóan kellemes. Ritkán találkozom olyan emberrel, akiben ennyire nyilvánvaló céltudatosság lett volna, és ennyire mentesnek tűnt volna a csalárdságtól... ma már Európa nagy részén tudományos istenként bálványozzák.”

Oppenheimer viszonyulása a fizikatanuláshoz eklektikus volt, sőt véletlenszerű. A terület legérdekesebb, absztrakt problémáira összpontosított, megkerülve a sivár alapokat. Évekkel később bevallotta, hogy bizonytalannak érezte magát a tudásában meglévő hiányosságok miatt. „A mai napig pánikba esem, ha füstgyűrűre vagy rugalmas rezgésekre gondolok – mondta egy interjúban 1963-ban. – Nincs ott semmi, csak egy kis csillapító betét a lyuk felett. Ugyanígy a matematikai képzésem is nagyon primitív volt. ... [J. E.] Littlewoodnál tanultam számelméletet – ez jó volt, de nem igazán így kell matematikát tanulni, ha az ember fizikus akar lenni.”

Amikor Alfred North Whitehead megérkezett az egyetemre, csak Robertnek és még egy hallgatónak volt bátorsága beiratkozni a filozófus és matematikus kurzusára. Gondosan végigolvasták és elemezték a *Principia Mathematica* három kötetét, amelyet Whitehead és Bertrand Russell közösen írt. „Nagyon izgalmas időszak volt, amikor a *Principiát* olvastam Whiteheaddel, aki már el is felejtette, úgyszólván egyszerre volt tanár és diák” – emlékezett vissza Oppenheimer. E tapasztalat ellenére Oppenheimer mindig úgy gondolta, hogy matematikai tudása hiányos. „Soha nem tanultam túl sokat. Valószínűleg sokat tanultam azonban egy olyan módszerrel, amelynek soha senki nem tulajdonít elég nagy jelentőséget, vagyis azzal, hogy emberekkel vagyok. ... Több matematikát kellett volna tanulnom. Azt hiszem, élveztem volna, de annyira türelmetlen voltam, hogy nem figyeltem a matematikára eléggé.”

De ha voltak is hiányosságok az oktatásában, barátjának, Paul Horgannek beismerte, hogy a Harvard neki való hely. 1923 őszén Robert szatirikus levelet írt Horgannek, amelyben egyes szám harmadik személyben írt magáról: „[Oppenheimer] emberré nőtte ki magát, elképzelni sem tudod, hogyan változtatta meg a Harvard. Attól tartok, nem tesz jót a lelkének, ha ilyen keményen tanul. *A lehető legszörnyűbb* dolgokat mondja. Csak a minap vitatkoztam vele, és megkérdeztem, de ugye te hiszel Istenben? Ő pedig azt felelte, hogy hiszek a termodinamika második főtételeiben, Hamilton elvében, Bertrand Russellben, és akár hiszed, akár

nem, Siegfried [sic] Freudban is.” Horgan elbűvölőnek és bájosnak tartotta Robertet. Horgan maga is ragyogó fiatalember volt, és hosszú élete során végül tizenhét regényt és húsz történelmi művet írt, és kétszer kapott Pulitzer-díjat. Oppenheimert mindig ritka és felbecsülhetetlen értékű polihisztornak tartotta. „Leonardók és Oppenheimerek ritkán fordulnak elő – írta Horgan 1988-ban –, de csodálatos szeretetük és tudásuk kivételése egyéni tudósként és történelmi teljesítőkként legalább olyan ideált kínálnak nekünk, amelyen elgondolkodhatunk és amit példának tekinthetünk.”

A HARVARDON TÖLTÖTT ÉVEI alatt Robert sűrűn levelezett az Etikai Kultúra Iskola tanárával és új-mexikói származású vezetőjével, Herbert Smith-szel. 1923 telén aprólékos iróniával próbálta átadni, milyen az élete a Harvardon: „Nagylelkűen megkérdezed, mit csinálok – írta Oppenheimer Smith-nek. – A múlt heti undorító jegyzetben feltárt tevékenységeken kívül dolgozom; számtalan tézist, jegyzetet, verset, történetet és ostobaságot írok; a matematikai könyvtárba járok és olvasok, aztán elmegyek a filozófiai könyvtárba és megosztom az időmet Minherr [Bertrand] Russell és aközött, hogy a legkedvesebb és legszebb hölgyet szemlélem, aki Spinozáról ír szakdolgozatot. Bájosan ironikus, ugye? Három különböző laboratóriumban csinálok bűzt, hallgatom [Louis] Allard professzor pletykáit Racine-ról, teát szolgálok fel és művelten beszélgetek elveszett lelkekkel; aztán hétvégén elutazom, hogy az alacsony szintű energiát nevetéssé és kimerültséggé desztilláljam, görögül olvasok, ballépéseket követek el, leveleket keresek az íróasztalomon, és azt kívánom, bárcsak halott lennék. Voilà.”

Sötét, fanyar humora mellett Robert továbbra is rendszeresen szenvedett depressziós rohamoktól. Ezen epizódok némelyikét családja Cambridge-ben tett látogatásai idézték elő. Fergusson emlékszik arra, hogy elment vacsorázni Roberttel és néhány rokonával – nem a szüleivel –, és figyelte, ahogy barátja láthatóan halvány zöldre sápad a kötelező udvariasság terhétől. Ezután Robert magával rángatta Fergussont és mérföldeken át gyalogolt, és közben csendes, monoton hangján valami fizikai problémáról beszélt. A gyaloglás volt az egyetlen terápiája. Fred Bernheim felidézte, hogy egy téli éjszakán hajnali 3-ig rőtta az utcákat. Az egyik ilyen hideg téli sétán valaki olyan kihívás elé állította a fiúkat, hogy ugorjanak a folyóba. Robert és legalább egy barátja levetkőzött és beleugrott a jeges vízbe.

Visszatekintve minden barátja megjegyezte, hogy ezekben az években mintha belső démonokkal küzdött volna. „Az érzésem

magammal kapcsolatban mindig a rendkívüli elégedetlenség volt – mondta később Oppenheimer életének erről az időszakáról. – Igen kevésbé voltam érzékeny az emberi lények dolgaira, nagyon kevés alázat volt bennem e világ valósága iránt.”

Minden bizonnal kielégítetlen szexuális vágyak is meghúzódhattak Robert egyes problémái mögött. Húszévesként ezzel természetesen nem volt egyedül. Kevés barátjának volt olyan társas élete, amelyben nők is voltak. És egyikük sem emlékszik arra, hogy Robert valaha is randevúra hívott volna egy nőt. Wyman úgy emlékezett vissza, hogy ő és Robert „túlságosan szerelmesek” voltak az intellektuális életbe ahhoz, hogy „lányokra gondoljanak. ... Mindannyian ilyen intellektuális szerelmi ügyek sorozatát folytattuk. ... de talán hiányoztak a szerelem profánabb megnyilvánulásai, amelyek megkönnyítik az életet.” Robert minden bizonnal érzeki vágyak özönét érezte, amint azt néhány, ebben az időszakban írt, határozottan erotikus verse is bizonyítja:

*Ma este fókabőr pelerint visel
fekete gyémántok csillannak ott, ahol
a víz a combjához feszül
álnok villódzások esküsznek össze, nem számít rá
a mozdulatlanság beleegyezés,
a vágy szentesíti az erőszakot.*

1923–24 telén megírta azt a verset, amit „első szerelmes versének” nevezett. Ezzel tisztelgett „a legszebb és legbájosabb hölgy előtt, aki Spinozáról ír szakdolgozatot”. Messziről szemléli a titokzatos nőt a könyvtárban, de úgy tűnik, soha nem beszél vele.

*Tudom, tudom, voltak mások, akik olvasták Spinozát,
Még én is;
Mások, akik keresztezték fehér karjukat
Az elefántcsontszín könyvlapokon;
Mások is voltak túl tiszták ahhoz, hogy akár egy másod-
percre is felpillantsanak,
Erudíciójuk
szent záróizmán túlra nézzenek.
De mit nekem mindez?
El kell jönnöd, mondom, és meg kell nézned a
késői fényben aranyló
sirályokat;
El kell jönnöd, beszélned kell velem, és el kell mondanod,
miért*

*Vannak ugyanebben a világban kis fehér felhőgomolyok,
gyapotlabdacs, ha úgy tetszik, vagy fehérnemű,
Hallottam ezt már –
Kis fehér felhőfoszlányok lebegjenek csendesen
A tiszta égen,
És te sápadtan ülj, fekete ruhában, olyanban, amely
Egy Benedek-rendi szerzetes szigorú aszketikus lelkiismeret-
retének is megfelelné
És olvasd Spinozát, és hagyd, hogy a felhőket szétfújja
a szél,
Én pedig belefulladás a vágyakozás
extázisába...*

*De mi van, ha elfelejtem,
Elfelejttem Spinozát és a te állandóságodat,
Ha mindent elfelejtök és nem marad más velem
Csak halvány félremény és fél-megbánás
És a tenger kis felületeinek végtelenje?*

Mivel nem tudott kapcsolatot kezdeményezni, távolságtartó maradt, remélve, ahogy a vers mondja, hogy a fiatal nő megteszi az első lépést: „El kell jönnöd, beszélned kell velem...” De „Csak halvány félremény és fél-megbánás”, amit érez. Az erőteljes érzelmek ilyen keveréke természetesen nem szokatlan egy nagykorúvá váló fiatallebernél. Valakinek azonban meg kellett mondania neki, hogy ezekkel az érzésekkel nincs egyedül.

Valahányszor emésztette a bánat, Robert újra és újra régi tanárához fordult segítségért. 1924 késő telén érzelmi válság nagy „gyötrelmében” írt Smith-nek. Ez a levél nem maradt fenn, de rendelkezésünkre áll Robert válasza Smith megnyugtató levelére. „Azt hiszem, az nyugtatott meg a legjobban – írta Smithnek –, hogy nyomorúságomban bizonyos hasonlóságot észleltél azzal, amitől egykor te is szenvedtél. Soha nem jutott eszembe, hogy olyasvalakinek a korábbi helyzete, aki most minden tekintetben kifogástalannak és irigylésre méltónak tűnik számomra, bármilyen módon összehasonlítható lenne az én jelenlegi helyzetemmel. Ettől részben elvonatkoztatva úgy érzem, szörnyű kár, hogy ennyi jó ember van, akit nem ismerhetek, mennyi öröm hiányzik. De igazad van. Legalábbis számomra a vágy nem szükséglet: abszolút lényegtelen.”

Miután Robert befejezte első évét a Harvardon, apja nyári munkát talált neki egy New Jersey-i laboratóriumban. De Robert unatkozott. „A munka és az emberi környezet burzsoá, lusta és halott – írta Francis Fergusonnak, aki maga visszatért a szép

Los Pinosba. – Kevés tennivaló van és nincs min töprengjek ... mennyire irigyellek! ... Francis, megfulladok a kínszenvedéstől és a kétségbeeséstől; csak annyit tehetek, hogy a fizikai-kémiai állandókról felvett hierarchiámba beillesztem a chauceri »Amour vincit omnia« teoremat.” Robert barátai hozzászórtak ehhez a cikornyás nyelvezethez. „Mindent, amivel foglalkozik, eltúloz” – jegyzte meg Francis később. Paul Horgan is felidézte, hogy Robertnek „barokkos hajlama van a túlzásra”. Az is tény volt azonban, hogy otthagya a laboratóriumi munkát, és az augusztusi hónapot Bay Shore-on töltötte, az idő nagy részében Horgannel vitorlázott, aki ráállt, hogy vele töltse a szabadságát.

1925 JÚNIUSÁBAN, MINDÖSSZE három év tanulás után Robert *summa cum laude* minősítéssel megszerezte BA diplomáját kémiából. Felkerült a dékáni listára, és egyike volt annak a mindössze harminc hallgatónak, akiket kiválasztottak a nagy presztízsű Phi Beta Kappa Társaság tagságára. Abban az évben ezt írta Herbert Smith-nek: „Még a szenilis afázia utolsó stádiumaiban sem mondom, hogy az oktatás akadémiai értelemben csak másodlagos volt, amikor egyetemista voltam. Hetente körülbelül öt-tíz nagy tudományos könyvet olvasok el, és úgy teszek, mintha kutatnék. Még ha végül meg kell elégednem azzal, hogy fogkrémet tesztelek, erről nem akarok tudni, amíg be nem következik.”

A fogkrémtesztelés aligha volt valószínű jövő a Harvard végzőse számára, aki abban az évben olyan kurzusokat vett fel, mint a „Kolloidkémia”, „Anglia története 1688-tól napjainkig”, „Bevezetés a potenciálfüggvények elméletébe és a Laplace-egyenletbe”, „A hő analitikus elmélete és a rugalmatlan rezgések problémái” és „Az elektromosság és a mágnesség matematikai elmélete”. Évtizedekkel később azonban, amikor visszatekintett egyetemi éveire, bevallotta: „Bár szerettem dolgozni, nagyon szétapróztam magamat, de megúsztam. Ezeken a kurzusokon mindig a legjobb jegyet kaptam, pedig nem szolgáltam rá.” Úgy gondolta, „nagyon gyors, felületes, lelkes ismereteket szereztem a fizika egyes részteréiben, miközben hatalmas hiányosságaim voltak, és gyakran a gyakorlat és a fegyelem óriási hiányáról tettem tanúságot”.

Robert két barátjával, William C. Boyddal és Frederick Bernheimmel a hivatalos egyetemi ünnepséget kihagyva, privát körülmények között, laboratóriumi alkohollal ünnepelt egy kollégiumi szobában. „Boyd és én berúgtunk – emlékezett vissza Bernheim. – Robert, azt hiszem, csak egy pohárral ivott és visszavonult.” Robert még azon a hétvégén elvitte Boydot a Bay Shore-i nyaralóba, és szeretett *Trimethy* hajójával elvitorlázott a Fire Island-re. „Mez-

telenre vetkőztünk – emlékezett vissza Boyd –, és fel-alá sétáltunk a parton, hogy lebaranjunk.” Robert maradhatott volna a Harvardon – felajánlottak neki egy posztgraduális ösztöndíjat –, de már magasabb ambíciói voltak. Kémiaszakon végzett, de a fizika iránt érzett elhivatottságot, és tudta, hogy a fizika világában az angliai Cambridge „közelebb van a központhoz”. Azt remélte, hogy a kiváló, ünnepezt új-zélandi fizikus, Ernest Rutherford, aki 1911-ben először írta le az atommag modelljét, szárnyai alá veszi. Ezért meggyőzte fizikatanárát, Percy Bridgman, hogy írjon neki ajánlólevelet. Levelében Bridgman nyíltan azt írta, hogy Oppenheimer „egészen bámulatos asszimilációs képességgel” rendelkezik, „gyengesége a kísérleti oldalon van. Az ő elméje inkább analitikus, mint fizikusi, és nincs otthon a laboratóriumi munkában. ... Kisebb hazardjátéknak tűnik, hogy Oppenheimer valaha is tesz-e bármilyen valódi hozzájárulást egy fontos témához, de ha tesz, akkor azt hiszem, az rendkívüli siker lesz.”

Bridgman ezután Oppenheimer zsidó származására vonatkozó – abban az időben és helyen nem szokatlan – megjegyzésekkel zárta ajánlólevelét: „Mint az nevéből is kitűnik, Oppenheimer zsidó, de teljesen nélkülözi fájának szokásos jellemzőit. Magas, jó kiállású fiatalember, félénksége megnyerő, és azt hiszem, Önnek semmilyen okból nem kell tétováznia a jelentkezésének mérlegelése során.”

Abban a reményben, hogy Bridgman ajánlásával bebocsátást nyer Rutherford laboratóriumába, Robert az augusztusi hónapot szeretett Új-Mexikójában töltötte. Lényeges, hogy magával vitte a szüleit, és bemutatta nekik néhány hektáros mennyországot. Oppenheimerék egy időre a Santa Fe külvárosában lévő Bishop's Lodge-ban szálltak meg, majd északra, Katherine Page birodalmába, a Los Pinos farmra utaztak. „A szüleim nagyon elégedettek a hellyel, és kezdenek egy kicsit lovagolni – írta Robert nyilvánvaló büszkeséggel Herbert Smithnek. – Meglepő, de élvezik a hely frivol udvariasságát.”

Paul Horgannel, aki a Harvardról tért vissza a nyárra, és Robert testvérével, Frankkel, aki akkor tizenhárom éves volt, a fiúk hosszú lovaglásra mentek a hegyekbe. Horgan emlékszik arra, amikor lovakat béreltek Santa Feben, és Roberttel ellovagoltak a Lake Peak ösvényen a Sangre de Cristo hegységen át egészen Cowles faluig: „A hegy legtetőjén zivatarban értünk az elágazáshoz... hatalmas, özönvízszerű, zuhogó eső volt. Leültünk a lovaink alá ebédelni; narancsot ettünk, és bőrig áztunk... Robertre néztem, és hirtelen észrevettem, hogy a haja egyenesen feláll a statikus elektromosságtól. Csodálatos volt.” Amikor aznap este sötétedés után végre belovagoltak Los Pinosba, Katy Page ablakai ki voltak

világítva. „Nagyon örvendetes látvány volt – idézte fel Horgan. – Fogadott minket, és több napig nagyon jól éreztük magunkat nála. Mindig úgy utalt ránk akkor és utána is, mint rabszolgáira. »Itt jönnek a rabszolgáim.«”

Míg Mrs. Oppenheimer a Los Pinos farmház árnyékos, körbefutó verandáján ült, Page és „rabszolgái” egész napos túrákra indultak a környező hegyekbe. Az egyik ilyen expedíció során Robert talált egy kicsi, feltérképezetlen tavat a Santa Fe Baldy keleti lejtőin. Ő nevezte el Katherine-tónak.

Valószínűleg az egyik ilyen hosszú úton gyűjtött rá először. Page megtanította a fiúkat a minimumot csomagolva, könnyű poggyással lovagolni. Egy éjszaka az ösvényen Robert azon kapta magát, hogy kifogyott az élelem, és valaki pipával kínálta, hogy csillapítsa az éhség mardosó kínjait. A pipadohány és a cigaretta ezután elég gyorsan egész életen át tartó függőségévé vált.

Miután visszatért New Yorkba, Robertet levél várta Rutherfordtól. Felnyitotta, és megtudta, hogy Ernest Rutherford elutasította. „Rutherford nem fogadott engem – emlékezett vissza Oppenheimer. – Bridgman nem sokra tartotta, és az ajánlólevelem elég különös volt.” Végül azonban Rutherford továbbította Robert jelentkezését J. J. Thomsonnak, Rutherford ünnepelt elődjének, a Cavendish Laboratórium igazgatójának. Thomson, aki 1906-ban kapott fizikai Nobel-díjat az elektron észleléséért, hatvankilenc évesen jóval túl volt az aktív fizikusként elért fénykorán. 1919-ben lemondott adminisztratív feladatairól, 1925-ben már szórványosan járt be a laboratóriumba, és csak alkalmanként tanított hallgatókat. Robert mindazonáltal nagyon megkönnyebbült, amikor megtudta, hogy Thomson hajlandó a témavezetője lenni, tanulmányait igazgatni. A fizikát választotta hivatásának, és biztos volt benne, hogy a fizika jövője – ahogy az ő személyes jövője is – Európában van.

HARMADIK FEJEZET

„Most elég rossz nekem”

„Nem vagyok jól, és most nem akarlak meglátogatni, mert attól tartok, hogy abból valami érzelgős jelenet adódhatna.”

ROBERT OPPENHEIMER,

1926. január 23.

AHARVARD VEGYES élmény volt Robert számára. Intellektuálisan fejlődött, de a társas tapasztalatai miatt érzelmi élete feszült lett. A strukturált egyetemi lét napi rutinja védőpajzsot biztosított számára; szupersztár volt az előadóteremben. Az egyetem világából kikerülve azonban ez a pajzs eltűnt, és egy sor majdnem katasztrofális egzisztenciális válságon ment keresztül, amelyek a diplomája megszerzését követő őszőn kezdődtek és egészen 1926 tavaszáig tartottak.

1925. szeptember közepén felszállt egy Angliába tartó hajóra. Megegyezett Francis Fergussonnal, hogy a délnyugat-angliai Dorsetshire-ben, Swanage faluban találkoznak. Fergusson az egész nyarat azzal töltötte, hogy édesanyjával beutazta Európát, és ezután inkább férfitársaságra vágyott. Tíz napig kószáltak a parti sziklák mentén, és bizalmasan meséltek egymásnak legújabb kalandjaikról. Bár két éve nem találkoztak, levelezés útján tartották a kapcsolatot, és közel maradtak egymáshoz.

„Amikor találkoztam vele az állomáson, magabiztosabbnak, erősebbnek és őszintébbnek tűnt... – írta később Fergusson. – Sokkal kevésbé volt zavarban anyával. Később megtudtam, hogy azért, mert majdnem sikerült beleszeretnie egy vonzó nem zsidó nőbe Új-Mexikóban.” Mégis, Fergusson úgy érezte, hogy Robert huszonegy éves korában „teljesen tanácstalan saját szexuális életével kapcsolatban”. Fergusson a maga részéről elmondhatta: „feltártam előtte mindazt, ami örömet okoz nekem, és amiről hallgatnom kellett”. Visszatekintve azonban úgy érezte, hogy túlzottan könnyített saját lelkén, túl sokat árult el magáról. „Eleg kegyetlen és ostoba voltam – írta –, hogy hosszasan fejtegessem Robert-

nek [ezeket a dolgokat], és azt tegyem, amit Jean [egy barátja] elsőosztályú mentális erőszakételnek nevezett volna.”

Addigra Fergusson már két teljes évet töltött Rhodes-ösztöndíjként Oxfordban. Francis mindig is érettebb volt, mint Robert, akit most elkápráztatott barátja könnyedsége és társadalmi csiszoltsága. Először is, Francisnek már három éve volt egy barát-nője; egy fiatal nő, akit Robert az Etikai Kultúra Iskolából ismert, bizonyos Frances Keeley. Az is lenyűgözte, hogy Fergussonban megvolt az önbizalom ahhoz, hogy otthagyja a biológia szakot első szenvedélyéért, az irodalomért és a költészetért. Elit társadalmi körökben mozgott, felső osztálybeli angol családokat keresett fel vidéki otthonaikban. Robert azon kapta magát, hogy irigyli barátja virágzó kifinomultságát. Aztán elváltak útjaik – egyikük Oxfordba, a másik Cambridge-be ment –, és megfogadták, hogy a karácsonyi szünetben újra találkoznak.

ROBERT MEGÉRKEZÉSE A CAMBRIDGE-I Cavendish Laboratóriumba egybeesett a fizika világának nagy izgalmával. Az 1920-as évek elejére néhány európai fizikus – többek között Niels Bohr és Werner Heisenberg – felépített egy elméletet, amelyet kvantumfizikának (vagy kvantummechanikának) neveztek el. Röviden megfogalmazva, a kvantumfizika azoknak a fizikai törvényeknek a tanulmányozása, amelyek a nagyon kis léptékű, a molekuláris és atomi szintű jelenségek viselkedésére vonatkoznak. A kvantumelmélet hamarosan felváltotta a klasszikus fizikát olyan szubatomi jelenségek vizsgálatában, mint például a hidrogénatom magja körüli elektron keringése.

Lehetett ez „forró időszak” az európai fizikusok számára, Oppenheimer és sok más vezető amerikai fizikus azonban ezzel nem foglalkozott. „Még mindig diák voltam, a szó rossz értelmében – emlékezett vissza Oppenheimer. – Nem tanultam a kvantummechanikáról, amíg Európába nem kerültem. Nem tanultam az elektronspintről, amíg Európába nem kerültem. Nem hiszem, hogy 1925 tavaszán Amerikában ismerték volna őket; szóval ezekről nem tudtam semmit.”

Robert egy nyomasztó lakásban kapott szállást, amelyet később „nyomorúságos lyuknak” nevezett. Csak az egyetemen étkezett és napjait J. J. Thomson alagsori laboratóriumának egyik sarkában töltötte azzal, hogy vékony berillium filmeket próbált készíteni az elektronok tanulmányozásához. Ez eléggé fárasztó folyamat volt, amelyhez berilliumot kollódiúmmal kellett párolgatni; ezt követően a kollódiúmot gondosan el kellett távolítani. Robert ügyetlen és alkalmatlan volt erre az aprólékos munkára, és

hamarosan kerülni kezdte a laboratóriumot. Ehelyett szemináriumokra járt és fizikai folyóiratokat olvasott. Laboratóriumi munkáját ugyan csak „szimulálta”, de az mégis alkalmat adott arra, hogy olyan fizikusokkal találkozzon, mint Rutherford, Chadwick és C. F. Powell. „Megismerkedtem [Patrick M. S.] Blackettel, akit nagyon megkedveltem” – emlékezett vissza Oppenheimer évtizedekkel később. Patrick Blackett – aki 1948-ban fizikai Nobel-díjat kapott – hamarosan Robert egyik tanára lett. A magas, elegáns angol úr, a kifejezetten szocialista nézeteket valló Blackett mindössze három évvel korábban szerezte meg fizika diplomáját Cambridge-ben. 1925 novemberében Robert azt írta Fergussonnak, hogy „a hely nagyon gazdag, és tele van zamatos csemegékkel; és bár ezeket a kincseket egyáltalán nem tudom kihasználni, mégis van esélyem sok embert megismerni, köztük néhány jót is. Van itt néhány jó fizikus – a fiatalok közt, úgy értem. ... Mindenféle ösztöndíjra elvittek: absztrakt algebrára a Trinity College-ban, egy titkos pacifista találkozóóra, egy cionista szervezetbe és számos meglehetősen gyenge tudományos klubba. De nem találkoztam valaminek való emberrel, aki ne foglalkozna a tudománnyal. ...” Aztán abbahagyta a mellébeszélést, és bevallotta: „Elég rosszul érzem magamat. A labormunka borzasztóan unalmas, és annyira rossz vagyok benne, hogy lehetetlen úgy érezni, hogy bármit is tanulnék... az előadások gyatrák.”

A laboratóriumi munkában tapasztalt nehézségeit súlyosbította romló lelkiállapota. Egy nap Robert egyszer csak azon kapta magát, hogy krétával a kezében az üres táblát bámulja, és újra és újra azt motyogja: „A lényeg az, a lényeg az, hogy... a lényeg.” Harvardi barátja, Jeffries Wyman, aki abban az évben szintén Cambridge-ben volt, a szorongás jeleit észlelte rajta. Egy nap Wyman belépett Robert szobájába, és azt látta, hogy a földön fekszik, nyöszörög és egyik oldaláról a másikra gurul. Egy másik esetben Wyman arról számolt be, hogy Oppenheimer azt mondta neki, hogy „olyan nyomorultul érezte magát Cambridge-ben, annyira boldogtalan volt, hogy néha lefeküdt a földre, és egyik oldaláról a másikra gurult. Ezt elmondta nekem.” Egy másik alkalommal Rutherford szemtanúja volt, hogy Oppenheimer a laboratóriumban összeesett, elterült a padlón.

Az sem vigasztalta, hogy legközelebbi barátai közül néhányan a korai családalapítás felé tartottak. Harvardi lakótársa, Fred Bernheim szintén Cambridge-ben volt, és megismerkedett egy nővel, aki hamarosan a felesége lett. Robert érezte, hogy barátsága Bernheimmel nyilvánvalóan háttérbe szorul. „Van néhány szörnyű bonyodalom Freddel – magyarázta Oppenheimer később Fergussonnak. – És volt egy szörnyű esténk, két héttel ezelőtt,

a Moon nevű helyen. Azóta nem láttam, és elpirulok, ha rá gondolkok. És volt egy dosztojevszkiji vallomás tőle.”

Robert sokat követelt a barátaitól, és a követelései néha túlmentek egy határon. „Bizonyos értelemben megkönnyebbülés volt – emlékezett vissza Bernheim –, Robert intenzitása és a felspannoltsága egy kicsit mindig feszélyezett.” Bernheim úgy érezte, Robert jelenléte kimeríti. Robert makacsul próbálta felelészteni barátságukat, de Bernheim végül megmondta neki, hogy meg fog nőszülni, és hogy „nem tudjuk helyreállítani azt, ami a Harvardon volt”. Robert nem sértődött meg, inkább zavarba jött, hogy valaki, akit olyan jól ismert, úgy dönthet, hogy letér a körülötte keringés pályájáról. Hasonlóképpen megdöbbsent, amikor az Etikus Kultúra Iskolabeli másik osztálytársa, Jane Didisheim korai házasságáról értesült. Robert mindig is szerette Jane-t, és megdöbbsent, hogy egy vele egykorú nő már férjhez megy (egy francia férjhez), sőt gyermekeket vár.

Az őszi szemeszter végére Fergusson arra a következtetésre jutott, hogy Robert „súlyos depressziós eset”. A szülei is sejtették, hogy fiuk lelki válságban van. Fergusson szerint Robert depresszióját „tovább növelte és specifikussá tette az anyjával folytatott küzdelem”. Ella és Julius ragaszkodtak ahhoz, hogy azonnal átkeljenek az Atlanti-óceánon, és problémás fiuk mellett legyenek. „Találkozni akart az anyjával – írta naplójába Fergusson –, de úgy érezte, le kell beszélnie arról, hogy eljőjön. Így amikor felszállt a vonatra és elindult Southamtonba, ahol a találkozót megbeszélték, mindenféle vad gondolatok robbantak ki belőle.”

Fergusson csak néhány olyan rendkívüli eseménynek volt szemtanúja, amely azon a télen bekövetkezett. De nyilvánvaló, hogy a Fergusson által feljegyzett részletek nagy része csak Roberttől származhatott. Nagyon is lehetséges, sőt szinte biztos, hogy élményeinek elmesélése során Robert szabadjára engedte élnék fantáziáját. Fergusson „Beszámoló Robert Oppenheimer európai kalandjairól” című művének keltezése egyszerűen „február 26”, a szövegkörnyezet pedig azt sugallja, hogy 1926 februárjában íródott. Mindenesetre Fergusson csak sok évvel Robert halála után fedte fel barátja neki tett bizalmas vallomásait.

Fergusson beszámolója szerint volt egy furcsa epizód a vonaton, amely azt jelezte, hogy Robert elvesztette az irányítást érzelmei felett. „Egy harmadosztályú kocsiban találta magát egy férfival és egy nővel, akik szeretkeztek [feltételezzük, hogy csókolóztak és talán simogatták egymást], és bár Robert a termodinamikát próbálta olvasni, nem tudott koncentrálni. Amikor a férfi kiment, [Robert] megcsókolta a nőt. A nő nem igazán lepődött meg. ... De Roberten egyszere erőt vett a lelkiismeret-furdalás, letérdelt, és

könnyek között könyörgött bocsánatért.” Aztán sietve összeszedte a csomagját, és kimenekült a fülkéből. „Az állomásról kifelé menet olyan keserű gondolatok gyötörték, hogy amikor a lépcsőn lefelé meglátta maga alatt a nőt, erős késztetést érzett, hogy a bőrdíjait a fejére dobja. Szerencsére nem találta el.” Feltételezve, hogy Fergusson pontosan számolt be a vele közölt történetről, egyértelműnek tűnik, hogy Robertet egy fantáziakép kerítette hatalmába. Meg akarta csókolni a nőt. Megcsókolta? Nem csókolta meg? Hogy pontosan mi történt abban a vonatfülkében, az teljesen bizonytalan. Ami azonban a beszámoló szerint az állomásról kifelé menet történt, az biztosan nem történt meg, bár Robert valamiért úgy érezte, úgy kell elmondania Fergussonnak, hogy megtörtént. Bajban volt. Elvesztette önuralmát, és fantasztikus meséje szorongásának kifejezése volt.

Ebben a zaklatott állapotban ment ki Robert a kikötőbe, ahol a tervek szerint a szüleivel kellett volna találkoznia. Az első ember azonban, akit meglátott a hajóhídon, nem az anyja vagy az apja volt, hanem Inez Pollak, osztálytársa az Etikus Kultúra Iskolából. Robert levelezett vele, amíg Inez a Vassar College-ba járt, és szünidőben időnként találkoztak New Yorkban. Egy évtizedekkel későbbi interjúban Fergusson azt mondta, hogy szerinte Ella „szervezte meg, hogy velük jöjjen [Angliába] egy fiatal nő, akivel ő [Robert] többször találkozott New Yorkban, és megpróbálta összehozni őket, de nem sikerült.”

Fergusson a „naplójában” azt írja, hogy amikor meglátta Inezt a hajóhídon, Robert első késztetése az volt, hogy megfordul és elfut. „Nehéz lett volna megmondani, ki rémült meg jobban, Inez vagy Robert.” Inez a maga részéről nyilvánvalóan a menekülés lehetőségét látta Robertben New York-i életéből, ahol anyja elviselhetetlenné vált számára. Ella beleegyezett, hogy Inez elkísérje őket Angliába, arra gondolva, hátha segít kilábalni Robertnek depressziójából. Ugyanakkor Fergusson szerint Ella „nevetségesen méltatlannak” tartotta Inezt a fiához, és amint látta, hogy Robert valóban érdeklődést mutat a lány iránt, félrevonta Robertet, és arról beszélt, hogy „Inez fárasztónak találta az utat velünk”.

Inez mindazonáltal elkísérte Oppenheimeréket Cambridge-be. Robertet lefoglalta a fizikatanulás, de délutánonként hosszú sétákra vitte Inezt a városban. Fergusson szerint Robert minden jel szerint udvarolni akart neki. „Nagyon jól eljátszotta, hogy szerelmes belé. Inez hasonlóképpen.” A pár rövid ideig legalább informálisan együtt volt. Aztán egy este bementek Inez szobájába, és együtt bújtak ágyba. „Ott feküdtek, remegtek a hidegtől, és féltek bármit is tenni. Aztán Inez zokogni kezdett. Aztán Robert is zokogni kezdett.” Egy idő után kopogtattak az ajtón, és meghallot-

ták Mrs. Oppenheimer hangját, aki azt mondta: „Engedj be, Inez, miért nem engedsz be? Tudom, hogy Robert ott van.” Ella végül sértetten elvonult, Robert pedig nyomorult állapotban és megszágyenülten hagyta el a szobát.

Inez Pollak szinte azonnal továbbment Olaszországba, és magával vitte Dosztojevszkij *Ördögök* című művének egy példányát, Robert ajándékát. Ennek a kapcsolatnak az összeomlása természetesen csak tovább mélyítette Robert melankóliáját. Nem sokkal a karácsonyi szünet előtt szomorú levelet írt Herbert Smith-nek. Elnézést kért a hosszabb hallgatásáért, és magyarázatot adott az okára vonatkozóan: „Valójában sokkal nehezebb dologgal foglalkoztam annál, semhogy jövőd hivatásomra készüljek. ... És egyszerűen azért nem írtam, mert hiányzott belőlem az a megnyugtató meggyőződés és bizonyosság, amely egy megfelelően ékes nyelvezetű levélhez szükséges.” Francisre utalva ezt írta: „Sokat változott. Exempli gratia, boldog. ... Mindenkit ismer Oxfordban; teázní jár Lady Ottoline Morrellhoz, a civilizált társadalom főpapnőjéhez és [T. S.] Eliot és Bertie [Bertrand Russell] védőszenyéjéhez. ...”

Barátai és családja aggodalmára Robert lelkiállapota tovább romlott. Furcsán bizonytalannak, és makacsul morózusnak látszott. Egyéb panaszok mellett beszélt a témavezető tanárával, Patrick Blackett-tel való problémás kapcsolatáról is. Robert kedvelte Blackettet, és lelkesen meg akart felelni neki. Blackett azonban, aki gyakorlatias, kísérleti fizikus volt, arra ösztönözte Robertet, hogy többet foglalkozzon azzal, amiben nem jó; a laboratóriumi munkával. Blackett valószínűleg nem is gondolt rá, de Oppenheimer felszpannolt, feszült állapotában kettőjük viszonya Robertnél intenzív szorongás forrásává vált.

1925 késő őszén Robert olyan ostoba dolgot tett, hogy úgy tűnt, szándékosan, előre eltervezetten akarta bizonyítani, elhatalmasodott rajta az érzelmi szorongás. Eluralkodott rajta az alkalmatlanság és az intenzív féltékenység érzése: „megmérgezett” egy almát a laboratóriumból származó vegyi anyagokkal, és Blackett asztalán hagyta. Jeffries Wyman később azt mondta: „Akár képzeletbeli alma volt, akár valódi, bármi volt is, tettét féltékeny neheztelés vezérelte.” Szerencsére Blackett nem ette meg az almát; az egyetemi tisztviselők azonban valahogyan tudomást szereztek az esetről. Ahogy Robert két hónappal később bevallotta Fergusonnak: „Valahogy megmérgezte a laborvezetőt. Hihetetlennek tűnt, de ezt mondta. Cianidot vagy valami hasonlót használt. És hogy szerencsére az oktató felfedezte. Ez Cambridge-ben természetesen elég nagy baj volt.” Ha az állítólagos „mérég” potenciálisan halálos volt, akkor amit Robert tett, az valójában felért egy em-

berölési kísérlettel. Ez azonban valószínűtlennek tűnik, tekintettel arra, ami ezután történt. Valószínűbb, hogy Robert olyan szerrel kezelte az almát, amitől Blackett csak megbetegedett volna. De ez még így is elég komoly ügy volt, és elégséges ok az egyetemről való kizárásra.

Mivel Robert szülei még mindig Cambridge-ben voltak, az egyetemi hatóságok azonnal értesítették őket a történekről. Julius Oppenheimer kétségbeesetten – és sikeresen – lobbizott az egyetemen, hogy ne emeljenek vádat. Hosszas tárgyalások után megállapodtak abban, hogy Robertet próbaidőre bocsátják, és rendszeresen találkozik egy prominens Harley Street-i pszichiáterrel Londonban. Ahogy Robert régi Etikuskultúra Iskolájának mentora, Herbert Smith fogalmazott: „Egy ideig csak azzal a feltétellel tartották Cambridge-ben, hogy rendszeresen pszichiáterhez jár.”

Robert Londonba utazott a terápiás ülésekre, de ez nem volt jó élmény neki. Egy freudi pszichoanalitikus diagnózisként dementia praecox elmezavart állapított meg nála, ami akkoriban a skizofréniával kapcsolatos tünetek korabeli közös elnevezése volt. Arra a következtetésre jutott, hogy Oppenheimer esete reménytelen, és hogy „a további elemzés több kárt okozna, mint hasznót”.

Fergusson egy nap elment Oppenheimerhez, közvetlenül azután, hogy Robert befejezte a pszichiáterrel folytatott terápiás üléseket. „Örültnek tűnt abban az időben. ... Láttam, hogy áll a sarkon és vár rám, a kalapját félretolta; nagyon furcsa volt. ... Valahogy csak állt, úgy nézett ki, mint aki bármelyik pillanatban elfut, vagy valami drasztikusat csinál.” A két régi barát gyors tempóban indult tovább. Robert lábfejét kifordítva, a maga sajátos stílusában. „Megkérdeztem, mire jutott a pszichiáterrel. Azt mondta, hogy a fickó túl ostoba ahhoz, hogy kövesse az ő gondolatmenetét, és hogy többet tud a problémáiról, mint az orvos. Ami valószínűleg igaz volt.” Abban az időben Fergusson még nem tudott a „mérgezett alma” esetről, így nem értette, mi váltotta ki a pszichiátriai látogatásokat. És bár látta, hogy Robert komoly bajban van, mégis bízott abban, hogy barátja „képes összeszedni magát, kitalálni, mi baja, és kezelni a problémáját”.

A válság azonban nem múlt el. A karácsonyi ünnepek alatt Robert a tengerparton sétált, Bretagne partjainál, Cancale falu közelében, ahová szülei vitték az ünnepre. Esős, borongós téli nap volt, és évekkel később Oppenheimer azt mondta, hogy akkor, séta közben egyszerűen rájött: „Azon a ponton voltam, hogy öngyilkos leszek. Krónikus állapot volt.”

Nem sokkal 1926 újéve után Fergusson megbeszélte, hogy találkozik Oppenheimerrel Párizsban, ahová Robertet a szülei vették a hathetes téli szünet hátralévő részére. Párizs utcáin tett egyik

hosszú sétájuk során Robert végül bizalmasan beszélt barátjával, és elmagyarázta, mi váltotta ki látogatásait a londoni pszichiáternél. Ezen a ponton Robert úgy gondolta, hogy a cambridge-i hatóságok talán nem is engedik vissza. „Reakció a döbbenet volt – emlékezett vissza Fergusson. – De aztán amikor erről beszélt, azt hittem, hogy valahogy túlépelt rajta, és hogy az apjával vannak problémái.” Robert elismerte, hogy a szülei nagyon aggódtak, próbáltak segíteni neki, de „nem jártak sikerrel”.

Robert nagyon keveset aludt, és Fergusson szerint „kezdett nagyon furcsa lenni”. Egy reggel bezárta az anyját a szállodai szobájába, és elment. Ella dühös volt. Az eset után Ella ragaszkodott ahhoz, hogy egy francia pszichoanalitikushoz forduljon. Több ülés után ez az orvos közölte, hogy Robert betegsége szexuális frusztrációval társuló „*crise moral*”. Orvosi javallata: „*une femme*” és „afrodiziákum-kúra”. Évekkel később Fergusson megjegyezte erről az időszakról: „Ő [Robert] teljesen tanácstalan volt a szexuális életével kapcsolatban.”

Robert érzelmi válsága hamarosan újabb erőszakos fordulatot vett. Amikor párizsi hotelszobájában ült Roberttel, Fergusson megérezte, hogy barátja „kétértelmű hangulatban” van. Talán azért, hogy elterelje a figyelmét a depressziójáról, Fergusson mutatott neki néhány verset, amelyet barátnője, Frances Keeley írt, majd bejelentette, hogy megkérte Keeley kezét, és a lány igent mondott. Robert megdöbben a híren, és felpattant. „Lehajoltam, hogy felvegyek egy könyvet, ő pedig hátulról rám ugrott egy csomagtartószíjjal, és a nyakam köré tekerte – emlékezett vissza Fergusson. – Egy kicsit megijedtem. Biztosan zajt csaptunk. Aztán sikerült félrehúzódnom, ő pedig sírva rogyott a földre.”

Robertet egyszerű féltékenység provokálhatta barátja szerelmi viszonya miatt. Már elvesztette egy barátját, Fred Bernheimet egy nő miatt. Talán a gondolat, hogy ugyanolyan körülmények között elveszítse másik barátját, azon a ponton túl sok volt neki. Fergusson maga is megjegyezte, hogy „Robert folyamatosan sokatmondó pillantásokat vetett rá [Frances Keeley-re]. Milyen könnyen játszott a erőszakos szeretőt; tapasztalatból ismerem ezt az érzést!”

A fojtogató incidens ellenére Fergusson kitarzott barátja mellett. Sőt, talán még büntudatot is érzett, mivel egy levélben nem más, mint Herbert Smith figyelmeztette, aki nagyon is jól ismerte Robert sebezhetőségét: „Egyébként úgy gondolom, hogy azt a képességedet, hogy mesélj neki [Robertnek] az életéről, nagy tapintattal, nem pedig pazarlóan kell gyakorolnod. [Két]éves előnyöd és társadalmi beilleszkedésed valószínűleg kétségbe ejti. És ahelyett, hogy a torkodnak esne – amit, ha jól emlékszem, te is kész vol-

tál megtenni George Hogyishívójákkal... amikor te is hasonlóan félelemmel vegyes csodálattal voltál iránta (kiemelés tőlem) – attól tartok, hogy egyszerűen arra a következtetésre jutna, hogy nem érdemes élnie.” Smith levele felveti a kérdést, hogy a feltörekvő író összemoshatta-e saját tapasztalatait „George” és Oppenheimer viselkedésével. Robert azonban bocsánatot kért, ami hihetővé teszi Fergusson történetét.

Fergusson megértette, hogy barátjának „neurotikus” beütései vannak, de egyben úgy gondolta, hogy Robert ezt idővel kinövi. „Tudta, hogy tudom, hogy ez egy pillanatnyi görcs. ... Azt hiszem, jobban aggódtam volna, ha nem veszem észre, milyen gyorsan változik. ... Nagyon kedveltem.” A két férfi barátsága életük végéig megmaradt. Ennek ellenére a furcsa támadás után néhány hónapig Fergusson úgy érezte, hogy bölcs dolog résen lenni. Kiköltözött a szállodából, és tétovázott, amikor Robert meghívta, tavasszal mindenképpen látogassa meg Cambridge-ben. Robertet kétségkívül legalább annyira zavarba ejtette saját viselkedése, mint Francist. Néhány héttel az eset után ezt írta barátjának: „Nem levelet kellene írnod, hanem Oxfordba zárandokolnod, szőrscuhában, böjtölve, hóban, imádkozva. Engem furdal a lelkiismeret és hálás vagyok és szégyellem magamat, mert nem vagyok hasznodra, de akkorra tartogatom ezeket az érzéseimet, amikor talán tehetek valamit érted, ami kevésbé haszontalan, mint amit most tehetnél. Nem értem sem türelmedet, sem a jószívűségedet, de tudnod kell, hogy nem felejttem el.”* Mindezen zűrzavar közepette Robert – mondhatni – saját pszichoanalitikusává vált; tudatosan próbált szembenézni érzelmi sérülékenységével. 1926. január 23-án Fergussonnak írt levelében azt állította, hogy mentális állapotának köze van „a kiválóság szörnyű tényéhez... Ez a tény most, kombinálva azzal, hogy képtelen vagyok két rézhuzalt összeforrasztani, valószínűleg együtt okozta azt, hogy megőrültem.” Aztán bevallotta: „Nem vagyok jól, és nem szívesen látogatnálak meg most, mert attól tartok, hogy abból valami érzélgős jelenet adódna.”

Aggályait félretéve Fergusson végül beleegyezett, hogy tavasszal ellátogasson Cambridge-be. „A szomszéd szobában szállásolt el, és emlékszem, arra gondoltam, talán jobb, ha megbizonyosodom arról, hogy nem jelenik meg a szobámban éjszaka, ezért egy széket állítottam az ajtóhoz. De semmi sem történt.” Addigra úgy tűnt, hogy Robert állapota javul. Amikor Fergusson röviden felvetette az ügyet, „azt mondta, hogy ne aggódjak, túl van ezen”.

*És valóban, nem felejtette el. Évtizedekkel később Oppenheimer időpontot egyeztetett Fergussonnak a Princetoni Institute for Advanced Studyban.

Valóban, Robert egy másik pszichoanalitikushoz járt Cambridge-ben; négy hónapon belül a harmadikhoz. Ekkorra Robert már sokat olvasott a pszichoanalízisről és barátja, John Edsall szerint „nagyon komolyan vette”. Azt is gondolta, hogy új analitikusa – dr. M. – „bölcsebb és értelmesebb”, mint bármelyik orvos, akivel Londonban és Párizsban konzultált.

Robert 1926 tavaszán továbbra is analízisre járt. Pszichoanalitikusával való kapcsolata azonban idővel megromlott. Egy júniusi napon Robert beugrott John Edsall szállására, és azt mondta neki, hogy „[dr.] M úgy döntött, nincs értelme tovább folytatni a pszichoanalízist.”

Herbert Smith később összefutott az egyik pszichiáter barátjával New Yorkban, aki tudott az esetről, és azt állította, hogy Robert „felháborító dalt és táncot adott elő a cambridge-i pszichiáternek. ... A baj az, hogy olyan pszichiáterre van szükség, aki ügyesebb, mint az analízisbe vett páciens. Ilyen doktor azonban nincs.”

1926. MÁRCIUS KÖZEPÉN Robert rövid vakációra elhagyta Cambridge városát. Három barátja, Jeffries Wyman, Frederick Bernheim és John Edsall rábeszélte, hogy kísérje el őket Korzikára. Tíz nap alatt végigbiciklizték a szigetet, kis falusi fogadóknál aludtak, vagy a szabadban táboroztak. A sziget sziklás hegyei és enyhén erdős, magas fennsíkjai Robertet Új-Mexikó zord szépségére emlékeztethették. „A táj csodálatos volt – emlékezett vissza Bernheim –, a szigetlakókkal folytatott szóbeli kommunikáció katasztrofális, a helyi bolhák pedig minden este bőségesen táplálkoztak belőlünk.” Roberten időnként erőt vett sötét hangulata, és néha arról beszélt, hogy depressziós. Az utóbbi hónapokban rengeteg francia és orosz irodalmat olvasott, és miközben a hegyekben túráztak, szívesen vitatkozott Edsall-lal Tolsztoj és Dosztojevszkij relatív érdemeiről. Egy este, miután hirtelen zivatar áztatta el őket, a fiatalemberek egy közeli fogadóban kerestek menedéket. Nedves ruháikat a tűz mellé akasztották, takarókba burkolóztak és Edsall ekkor kijelentette: „Tolsztoj az az író, akit a legjobban szeretek.” „Nem, nem, Dosztojevszkij sokkal jobb. Ő eljut az ember lelkéhez és gyötrelmeihez” – vélekedett Oppenheimer.

Később, amikor a beszélgetés a jövőjükre terelődött, Robert megjegyezte: „Az a fajta ember, akit a legjobban csodálok, rendkívüli jártasságot szerez sok mindenben, mégis könnyes szemmel néz az emberre.” Ha úgy tűnhetett is, hogy Robertet ilyen intenzív egzisztenciális gondolatok nyomasztják, társainak mégis az volt a határozott benyomása, hogy a sziget körüli túrázás során sikerült bizonyos mértékben felszabadulnia. Nyilvánvalóan élvezte

a gyönyörű tájat, a jó francia ételeket és borokat, és ezt írta öcsésének, Franknek: „Nagyszerű hely, minden erény megvan benne a bortól a gleccserekig, a langusztától a kétárbócosokig.”

Korzikán Wyman úgy vélte, hogy Robert „nagy érzelmi válságon megy keresztül”. És akkor valami furcsa történt. „Egy nap, amikor már majdnem véget ért korzikai vakációm, egy kis fogadóban szálltunk meg, mi hárman, Edsall, Oppenheimer és én – emlékezett vissza Wyman évtizedekkel később. – Együtt vacsoráztunk.” A pincér odament Oppenheimerhez, és elmondta neki, mikor indul a következő hajó Franciaországba. Edsall és Wyman meglepődve megkérdezték Oppenheimert, hogy miért siet vissza a tervezettnél korábban. „Nem vagyok képes beszélni róla, de mennem kell” – felelte Robert. Késő este, miután ittak még egy kis bort, megenyhült, és azt mondta: „Nos, talán elmondhatom nektek, miért kell visszamennem. Szörnyű dolgot követtem el. Mérgezett almát tettem Blackett asztalára, és vissza kell mennem, hogy kiderítsem, mi történt.” Edsall és Wyman megdöbbenek. „Soha nem derült ki, hogy igaz, amit mondott, vagy csak kitalálta” – emlékezett vissza Wyman. Robert nem részletezte, de megemlítette, hogy dementia preacox elmezavart diagnosztizáltak nála. Wyman és Edsall nem tudták, hogy a „mérgezett alma” incidens valójában az előző ősszel történt, ezért feltételezték, hogy Robert „féltekenységből” tett valamit Blackett-tel azon a tavaszon, közvetlenül a korzikai utazásuk előtt. Nyilvánvaló, hogy történt valami, de ahogy Edsall később fogalmazott, „ő [Robert] olyan realitásként beszélt erről, hogy Jeffries és én is úgy éreztük, hogy ez valamiféle hallucináció lehet nála.”

Az évtizedek során a mérgezett alma történetének igazságába egymásnak ellentmondó beszámolók zavartak be. A Martin Sherwinnek adott 1979-es interjújában azonban Fergusson világosá tette, hogy az eset 1925 késő őszén történt, nem pedig 1926 tavaszán: „Mindez [Robert] első cambridge-i szemesztere alatt történt. És közvetlenül azelőtt, hogy találkoztam vele Londonban, amikor pszichiáterhez ment.” Miután Sherwin rákérdezett, hogy valóban elhiszi-e a mérgezett alma történetét, Fergusson azt válaszolta: „Igen, igen. Az apjának ezután intézkednie kellett a cambridge-i hatóságoknál, hogy Robert gyilkossági kísérletéből ne legyen ügy.” 1976-ban Alice Kimball Smith-szel beszélgetve Fergusson utalt „arra az időre, amikor [Robert] megpróbált megmérgezni valakit. ... Mesélt nekem erről akkoriban, vagy nem sokkal később, Párizsban. Feltételeztem, hogy valószínűleg igaz. De nem tudom. Mindenféle örült dolgot csinált akkoriban.” Fergusson megbízható forrásnak tűnt Smith számára. Ahogy az interjú után

megjegyezte: „Nem tesz úgy, mintha emlékezne olyasmire, amire valójában nem emlékszik.”

OPPENHEIMER ELHÚZÓDÓ KAMASZKORA egyszer csak véget ért. Valamikor rövid korzikai tartózkodása alatt ráébredés-jellegű folyamat mehetett végbe benne. Bármi volt is, Oppenheimer tett róla, hogy ez nagyon gondosan titkolt rejtély maradjon. Lehet, hogy egy röpké szerelmi viszony volt; de valószínűbb, hogy nem. Évekkel később így válaszolt Nuel Pharr Davis író kérdésére: „A pszichiáter volt az előjátéka annak, ami Korzikán kezdődött számomra. Azt kérdezi, hogy elmondom-e a teljes történetet, vagy elő kell ásnia. Nos, kevesen tudnak róla, és akik ismerik a történetet, nem fogják elmondani. Nem tudja előásni. Tudnia kell, hogy ez nem pusztán szerelmi viszony volt, egyáltalán nem szerelmi viszony, hanem szerelem.” A találkozásnak volt valamiféle misztikus, transzcendentális jelentése Oppenheimer számára: „Ettől kezdve a földrajzi távolság volt az egyetlen distancia, amit akadályként elismertem, de számomra nem jelentett igazi distanciát.” Elmondta Davisnek, hogy „nagyszerű dolog történt az életemben, nagyszerű és tartós része lett az életemnek, és most, amikor visszatekintek, amikor az életem hamarosan véget ér, még nagyszerűbbnek tartom.”

Tehát mi történt valójában Korzikán? Valószínűleg semmi. Oppenheimer szándékosan válaszolt Davis Korzikával kapcsolatos kérdésére olyan talányosan, ami biztosan nem kis bosszúságot és fejtörést okoz életrajzíróinak. Szemérmesen „szerelemnek” nevezte, nem pedig „puszta” szerelmi viszonynak. Nyilvánvaló, hogy a megkülönböztetés fontos volt számára. Barátai társaságában nem volt lehetősége igazi szerelmi viszonyra. De olvasott egy könyvet, amely úgy tűnik, valamiféle megvilágosulást hozott számára.

A könyv Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című műve volt; misztikus és egzisztenciális szöveg, amely egyenesen Oppenheimer zaklatott lelkéhez szólt. Korzikai körútja során esténként zseblámpával olvasta, később Berkeley-i barátjának, Haakon Chevalier-nek azt állította, hogy élete egyik legnagyobb élménye volt. Ez zökkentette ki a depressziójából. Proust műve, az önvizsgálat klasszikus regénye mély és tartós benyomást tett Oppenheimerre. Több mint egy évtizeddel azután, hogy először olvasta Proustot, Oppenheimer azzal döböntette meg Chevalier-t, hogy emlékezetből idézett egy részt az első kötetből, amely a kegyetlenség témáját tárgyalja:

Talán nem is gondolta volna, hogy a bűn olyan rendkívüli, ritka és szokatlan állapot, ahova oly megnyugtató kirándulni hébe-hóba – ha mind magában, mind másokban fel tudta volna ismerni a másoknak okozott szenvedések iránt érzett közönyt, amely bár-hogy nevezzék is, a kegyetlenség borzalmas és állandó formája. (Ford. Gyergyai Albert, Európa Kk. Budapest, 1969. I. kötet, 210. old.)

Az ifjú Robert kétségtelenül pontosan azért tanulta meg ezeket a szavakat Korzikán, mert közömbösséget látott magában a másoknak okozott szenvedések iránt. Fájdalmas felismerés volt. Csak találgatni lehet egy ember belső életével kapcsolatban, de talán saját sötét és büntudattal teli gondolatainak nyomtatásban való kifejezése valahogy levett valamennyit lelki terhéből. Vigasztaló lehetett számára, hogy nincs egyedül, hogy ez része az emberi állapotnak. Nem kell többé megvetnie magát; szerethet. És talán az is megnyugtató volt, különösen egy értelmiségi számára, hogy elmondhatta magának: egy könyv – és nem egy pszichiáter – segített neki kimászni a depresszió fekete lyukából.

OPPENHEIMER AZ ÉLETHEZ való könnyedebb, megbocsátóbb attitűddel tért vissza Cambridge-be. „Sokkal kedvesebbnek és toleránsabbnak éreztem magamat. Már képes voltam kapcsolatot létesíteni másokkal. ...” – emlékezett vissza. 1926 júniusában úgy döntött, hogy befejezi terápiás üléseit a cambridge-i pszichiáterrel. Azon a tavaszon az is felvidította, hogy elhagyja azt a „nyomorúságos lyukat”, ahol addig Cambridge-ben lakott, és a Cam folyó menti „kevésbé nyomorúságos” negyedbe költözött, félúton Grantchester felé, egy furcsa faluba, Cambridge-től egy mérföldre délre.

Mivel megvetette a laboratóriumi munkát, és kísérleti fizikusnak nyilvánvalóan alkalmatlan volt, bölcsen az elméleti fizika absztrakciói felé fordult. Még a hosszú téli depresszió közepette is sikerült eleget olvasnia ahhoz, hogy felismerje: az egész tudományág forrong, valami készül. Egy nap egy Cavendish-szemináriumon végignézte, ahogy James Chadwick, a neutron felfedezője kinyitotta a *Physical Review* egy példányát Robert A. Millikan új cikkénél, és tréfásan megjegyezte: „Újabb kotkodácsolás. Vajon lesz belőle valaha tojás?”

Valamikor 1926 elején, miután elolvasta a fiatal német fizikus, Werner Heisenberg tanulmányát, rájött, hogy az elektronok viselkedéséről teljesen új gondolkodásmód van kialakulóban. Ugyan-

ebben az időben egy osztrák fizikus, Erwin Schrödinger radikálisan új elméletet tett közzé az atom szerkezetéről. Schrödinger szerint az elektronok inkább hullámként vannak jelen az atommag körül. Heisenberghez hasonlóan ő is matematikai portrét készített a képlékeny atomról, és kvantummechanikának nevezte el. Mivel elolvasta mindkét tanulmányt, Oppenheimer gyanította, hogy kapcsolatnak kell lennie Schrödinger hullámmechanikája és Heisenberg mátrixmechanikája között. Ezek valójában ugyanannak az elméletnek a változatai. Ez már igazi tojás, és nem csak újabb kotkodácsolás.

A kvantummechanika ezután a legélénkebb témává vált a Kapitza Clubban, abban az informális fizikai vitacsoportban, amelyet alapítójáról, egy fiatal, orosz fizikusról, Peter Kapitzáról neveztek el. „Elemi érdeklődéssel kezdtem a témában tájékozódni” – emlékezett vissza Oppenheimer. Azon a tavaszon megismerkedett egy másik fiatal fizikussal, Paul Dirackal is, aki májusban Cambridge-ben doktorált. Addigra Dirac már úttörő munkát végzett a kvantummechanika területén. Robert meglehetősen eufemisztikusan jegyezte meg, hogy Dirac munkáját „nem volt könnyű megérteni, és nem is érdekelt, hogy megértik-e. Szerintem abszolút nagyszerű.” Másrészt az első benyomása Diracról talán nem volt olyan kedvező. Robert azt mondta Jeffries Wymannek, hogy „nem gondolta, hogy [Dirac] ér valamit”. Dirac maga is rendkívül különc fiatalember volt, és hírhedten csak a tudományért rajongott. Néhány évvel később, amikor Oppenheimer több könyvet is felajánlott barátjának, Dirac udvariasan visszautasította az ajándékot, megjegyezve, hogy „a könyvolvasás zavarja a gondolkodást”.

Oppenheimer körülbelül ugyanebben az időben ismerkedett meg a nagy dán fizikussal, Niels Bohrral, akinek előadásain részt vett a Harvardon. Íme egy igazi példakép, aki tökéletesen megfelelt Robert érdeklődésének. Tizenkilenc évvel volt idősebb Oppenheimernél. Bohr – Oppenheimerhez hasonlóan – felsőosztálybeli családba született, egészen kiskorától könyvekkel, zenével és tanulással körülvéve. Bohr apja fiziológia professzor volt, anyja zsidó bankárcsaládból származott. 1911-ben doktorált fizikából a Koppenhágai Egyetemen. Két évvel később kulcsfontosságú elméleti áttörést ért el a korai kvantummechanikában azáltal, hogy „kvantumugrásokat” feltételezett az atommag körüli elektronok keringési impulzusában. 1922-ben Nobel-díjat kapott az atomszerkezet elméleti modelljéért.

Magas és sportos, kedves és szelíd lélek, fanyar humorérzékkel – Bohrt mindenki csodálta. Szinte mindig suttogva beszélt. „Ritkán fordul elő az életben, hogy egy emberi lény olyan örömet okoz

nekem pusztán létével, mint te” – írta Bohrnak 1920 tavaszán Albert Einstein. Einsteint elbűvölte Bohr modora, hogy „úgy mondta ki a véleményét, mint aki csak tapogatózik, és soha nem úgy, mint aki határozott igazság birtokában van”. Oppenheimer úgy beszélt róla, mint akinek Bohr „az Istene”.

„Ezen a ponton megfedekeztem a berilliumfilmről és a kollódiurnról, és úgy döntöttem, megpróbálom megtanulni az elméleti fizikus szakmát. Addigra már teljesen tisztában voltam azzal, hogy szokatlan időkét élünk, hogy a jelenben nagy dolgok történnek.” Azon a tavaszon, amikor mentális egészsége javult, Oppenheimer folyamatosan azon dolgozott, ami az elméleti fizika terén első nagyobb szakkikke lett: az „ütközés” vagy „folytonos spektrum” problémájának tanulmányozásán. Kemény munka volt. Egy nap belépett Ernest Rutherford egyetemi szobájába, és ott találta Bohrt. Rutherford előjött az íróasztala mögül, és bemutatta tanítványát Bohrnak. A neves dán fizikus udvariasan megkérdezte: „Hogy boldogul?” Robert nyíltan válaszolt: „Vannak nehézségeim.” Bohr megkérdezte: „A problémák matematikai vagy fizikai eredetűek?” Amikor Robert azt válaszolta: „Nem tudom”, Bohr azt mondta: „Az baj.”

Bohr élénken emlékezett a találkozásra. Oppenheimer szokatlanul ifjontinak tűnt, és miután elhagyta a szobát, Rutherford Bohrhoz fordult és megjegyezte, hogy sokat vár a fiatalembertől.

Évekkel később Robert reflektált Bohr kérdésére: „A nehézségek matematikai vagy fizikai eredetűek?” Nagyon jó kérdés volt. „Úgy gondoltam, meglehetősen hasznos módon világít rá arra, hogy milyen mértékben bonyolódott formális kérdésekbe anélkül, hogy hátraleptem volna, hogy megnézzem, mi közik van valójában a probléma fizikai vonatkozásához.” Később rájött, hogy egyes fizikusok szinte kizárólag a matematikai nyelvre támaszkodnak a természet valóságának leírásában; minden szóbeli leírás „csak engedmény az érthetőségnek; csak pedagógiai jellegű információ. Azt hiszem, ez nagyrészt igaz [Paul] Diracra; úgy gondolom, hogy az ő felfedezései kezdetben soha nem verbálisak, hanem algebrai mondatokban alakulnak ki.” Ezzel szemben rájött, hogy egy olyan fizikus, mint Bohr, „úgy tekint a matematikára, mint Dirac a szavakra; nevezetesen eszköznek tekintette ahhoz, hogy érthetővé tegye a közölni kívánt tartalmat más emberek számára. ... Tehát nagyon széles volt a spektrum. [Cambridge-ben] egyszerűen csak tanultam, és nem lettem sokkal okosabb.” Temperamentuma és tehetsége szerint Robert verbális fizikus volt, akárcsak Bohr.

Késő tavasszal Cambridge egyhetes látogatást szervezett a Leideni Egyetemre amerikai fizikushallgatók számára. Oppenheimer

elment erre az útra, és számos német fizikussal találkozott. „Csodálatos volt – emlékezett vissza –, és akkor jöttem rá, hogy a tél gondjainak egy részét súlyosbították az angol szokások.” Cambridge-be visszatérve megismerkedett egy másik német fizikussal, Max Bornnal, a Göttingeni Egyetem Elméleti Fizika Intézetének igazgatójával. Born érdeklődését felkeltette Oppenheimer, részben azért, mert a huszonekét éves amerikai ugyanazokkal az elméleti problémákkal küzdött, amelyeket Heisenberg és Schrödinger legutóbbi tanulmányaikban vetettek fel. „Oppenheimert kezdettől fogva nagyon tehetséges embernek találtam” – mondta Born. Tavasz végén Oppenheimer elfogadta Born meghívását, hogy Göttingenben tanuljon.

1925 KATASZTROPÁLIS ÉV volt Robert életében. A „mérgezett alma” incidens miatt kis híján kiutasították az egyetemről. Életében először képtelen volt intellektuálisan kitűnni. Legközelebbi barátai pedig érzelmi instabilitása nem egy jelenetének voltak tanúi. De túljutott a rosszkedv telén, és készen állt, hogy az intellektuális törekvések egy teljesen új területét fedezze fel. „Amikor Cambridge-be értem, azzal a problémával szembesültem, hogy egy olyan kérdést kell megvizsgálnom, amelyre senki sem tudja a választ, de nem voltam hajlandó szembenézni vele – mondta Robert. – Amikor elhagytam a Cambridge-i Egyetemet, nem tudtam, hogyan néztek szembe ezzel az elméleti problémával, de megértettem, hogy ez a dolgom; ez volt az a változás, ami abban az évben történt.”

Robert később így emlékezett vissza: „Még mindig kételkedtem magamban minden területen, de egyértelmű volt, hogy ha tehetem, elméleti fizikával fogok foglalkozni. ... Teljesen felmentve éreztem magam a felelősség alól, hogy visszamenjek egy laboratóriumba. Nem voltam jó laboros; nem voltam hasznára senkinek, egyáltalán nem élveztem; és most akadt valami, aminek a kipróbálására erős késztetést éreztem.”